

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

**ФАКУЛЬТЕТ ІНОЗЕМНОЇ ФІЛОЛОГІЇ
КАФЕДРА АНГЛІЙСЬКОЇ ФІЛОЛОГІЇ ТА ЛІНГВОДИДАКТИКИ**

**Кваліфікаційна робота
магістра**

**на тему СПЕЦИФІКА ІНТЕРПРЕТАЦІЇ СОЦІО-ПОЛІТИЧНОГО
УСТРОЮ У ТВОРАХ Г. ВЕЛЗА : СОЦІОКОГНІТИВНИЙ ПІДХІД**

Виконав: студент 2 курсу,
групи 8.0350-а-з
спеціальності 035 Філологія
спеціалізації 035.041 Германські мови
та літератури (переклад включно),
перша – англійська
освітньо-професійної програми
Мова і література (англійська)
Скворець Володимир Олексійович

Керівник д. ф. н., проф. Галуцьких І. А.
Рецензент к. п. н., доц. Надточій Н. О.

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Факультет іноземної філології

Кафедра англійської філології та лінгводидактики

Освітній рівень магістр

Спеціальність 035 Філологія

Спеціалізація 035.041 Германські мови та літератури (переклад включно), перша – англійська

Освітньо-професійна програма Мова і література (англійська)

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувач кафедри _____

« ____ » _____ 2021 року

З А В Д А Н Н Я
НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ МАГІСТРА
СКВОРЦЮ ВОЛОДИМИРУ ОЛЕКСІЙОВИЧУ

1. Тема кваліфікаційної роботи магістра (проєкту) «Специфіка інтерпретації соціо-політичного устрою у творах Г. Велза : соціокогнітивний підхід»

Керівник кваліфікаційної роботи (проєкту) д.ф.н., проф. Галуцьких Ірина Анатоліївна

затверджені наказом ЗНУ від «13» квітня 2021 року № 590-с

2. Строк подання студентом кваліфікаційної роботи (проєкту) 30.11.2021

3. Вихідні дані до кваліфікаційної роботи (проєкту) Теоретико-методологічні засади дослідження концептосфери та художньої картини відображення соціо-політичного устрою, художні тексти Герберта Велза.

4. Зміст розрахунково-пояснювальної записки (перелік питань, які потрібно розробити): 1) теоретичні засади когнітивних досліджень художнього тексту та художньої картини світу, 2) методика та методологія дослідження відображення соціально-політичного устрою у творах Г. Велза, 3) специфіка лінгвальної та когнітивної репрезентації особливостей соціально-політичного устрою у творах Г. Велза.

5. Консультанти розділів кваліфікаційної роботи (проєкту)

Розділ	Прізвище, ініціали та посада консультанта	Підпис, дата	
		завдання видав	завдання прийняв
Вступ	Галуцьких І. А., д. ф. н., проф.	22.05.2021	22.05.2021
Розділ 1	Галуцьких І. А., д. ф. н., проф.	12.07.2021	12.07.2021
Розділ 2	Галуцьких І. А., д. ф. н., проф.	05.09.2021	05.09.2021
Розділ 3	Галуцьких І. А., д. ф. н., проф.	01.10.2021	01.10.2021
Висновки	Галуцьких І. А., д. ф. н., проф.	09.11.2020	09.11.2021

6. Дата видачі завдання 26.04.2021

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ з/п	Назва етапів кваліфікаційної роботи магістра	Строк виконання етапів роботи (проєкту)	Примітка
1	Пошук наукових джерел з теми дослідження, їх аналіз	квітень 2021	виконано
2	Добір фактичного матеріалу	квітень 2021	виконано
3	Написання вступу	квітень 2021	виконано
4	Написання теоретичного розділу	липень 2021	виконано
5	Написання методологічного розділу	серпень 2021	виконано
6	Написання практичного розділу	вересень 2021	виконано
7	Формулювання висновків	листопад 2021	виконано
8	Проходження нормоконтролю	грудень 2021	виконано
9	Одержання відгуку та рецензії	грудень 2021	виконано
10	Захист	грудень 2021	виконано

Автор роботи несе персональну відповідальність за відсутність в роботі несанкціонованих текстових запозичень (академічного плагіату)

Магістрант _____ В. О. Скворець

Керівник роботи _____ І.А. Галуцьких

Нормоконтроль пройдено
Нормоконтролер _____ В. А. Бережний

РЕФЕРАТ

Дипломна робота – 76 стор., 54 джерела.

Об’єкт дослідження: феномен соціо-політичного устрою у творах Г. Велза.

Мета роботи: є виявлення специфіки відображення соціо-політичного устрою у творах Г. Велза засобами соціокогнітивного підходу.

Теоретико-методологічні засади: теорія досвідного реалізму, за Дж. Лакоффом, концепт як складова художньої картини світу.

Отримані результати: проаналізовано концептосферу художньої картини соціо-політичного устрою у творах Г. Велза. Письменник створює художню картину соціо-політичного устрою, в якій сприйняття концептів та метафор читачем відбувається в спеціально створених ситуації сплеску емоцій, переживань, страху. Читач творів Г. Велза, опинившись у різних екстремальних ситуаціях, сприймає наративи та художні образи автора в стані психічного напруження. Майстерність Г. Велза проявилася в тому, що він наперед створює умови для сприйняття читачем своїх концептів через художні образи.

Ключові слова: *концепти, концептосфера автора, повсякденність, художня картина світу*

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ КОГНІТИВНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ХУДОЖНЬОГО ТЕКСТУ ТА ХУДОЖНЬОЇ КАРТИНИ СВІТУ	7
1.1 Досвід застосування методів когнітивної лінгвістики в аналізі художнього тексту.....	7
1.2 Художня картина світу: розуміння та інтерпретація.....	15
РОЗДІЛ 2 МЕТОДИКА ТА МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ СПЕЦИФІКИ ВІДОБРАЖЕННЯ СОЦІО-ПОЛІТИЧНОГО УСТРОЮ У ТВОРАХ Г. ВЕЛЗА	24
2.1 Поняття «соціо-політичний устрій»: загальнонаукове та літературно-художнє осмислення.....	24
2.2 Соціокогнітивний підхід у дослідженні соціо-політичного устрою.....	32
2.3 Методи та етапи дослідження відображення соціо-політичного устрою у творах Г. Велза.....	39
РОЗДІЛ 3 СПЕЦИФІКА ЛІНГВАЛЬНОЇ ТА КОГНІТИВНОЇ РЕПРЕЗЕНТАЦІЇ ОСОБЛИВОСТЕЙ СОЦІО-ПОЛІТИЧНОГО УСТРОЮ У ТВОРАХ Г. ВЕЛЗА	52
3.1 Лінгвальні засоби відображення особливостей соціо-політичного устрою у творах Г. Велза.....	52
3.2 Когнітивні аспекти образно-нарративного зображення соціо-політичного устрою Г. Велзом.....	63
ВИСНОВКИ	72
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	77

ВСТУП

Проблема осмислення соціо-політичного утворю знайшла широке відображення в творчості видатного англійського письменника Герберта Велза, який своїми фантастичними романами захопив увагу мільйонів читачів. Літературознавці досить глибоко дослідили основні аспекти життя і творчості Г. Велза: його життєвий шлях, зміст творів, соціальний контекст, у якому жив і працював письменник, методи його літературно-художньої творчості.

Українські літературознавці дуже мало уваги приділили дослідженню життя та творчості Г. Велза. Водночас сучасне українське суспільство гостро потребує осмислення соціальних і соціокультурних змін, що в ньому відбуваються. Вже три десятиліття поспіль відбувається трансформація українського суспільства, але, як засвідчують реальні соціальні процеси в ньому, ті, хто керують Україною не розуміють, що відбувається із нашим суспільством. Соціо-політичний устрій є дуже складним феноменом, а осмислення будь-яких соціальних явищ та процесів потребує комплексного підходу, що включає не лише наукові засоби, але й культурологічні, літературно-художні, мистецькі, психологічні, лінгвістичні, філософські та інші. В сучасному суспільствознавстві відомо чимало відкриттів, коли першопрохідцями в осмисленні соціальних явищ і процесів стають письменники, артисти, художники, діячі мистецтва, а тільки потім, з певним проміжком часу, науковці представляють відповідні дослідження. Творча спадщина Г. Велза має бути цікавою для українських літературознавців, оскільки великий майстер слова не лише розробив власний інструментарій письменника, й винайшов способи створення такої художньої картини світу, яка приваблює широке коло читачів.

Розвиток когнітивної лінгвістики створює підґрунтя для використання нових підходів у дослідженні літературних творів, зокрема і Г. Велза.

Для дослідження життя і творчості Г. Велза існує достатня джерельна база. Вона представлена в російськомовній літературі, де особливе місце займають такі ґрунтовні дослідження: Ю. Кагарлицький «Вглядываясь в грядущее: книга о Герберте Уэллсе» (2001 р.), Г. Прашкевич «Герберт Уэллс» (2010 р.), М. Чертанов «Герберт Уэллс» (2010 р.).

З позицій соціокогнітивного підходу соціо-політичний устрій у творах Г. Велза практично ніхто не досліджував.

Актуальність роботи полягає в дослідженні соціо-політичного устрою в творах Г. Велза засобами соціокогнітивного підходу.

Наукова новизна полягає у спробі засобами соціокогнітивного підходу дослідити особливості відображення соціо-політичного устрою в творах Г. Велза.

Об'єктом дослідження є феномен соціо-політичного устрою у творах Г. Велза.

Предметом дослідження є вивчення концептосфери та когнітивних аспектів формування Г. Велзом художньої картини світу, що відображає соціо-політичний устрій у його творах.

Метою дослідження є виявлення специфіки відображення соціо-політичного устрою у творах Г. Велза засобами соціокогнітивного підходу.

Для досягнення поставленої мети необхідно вирішити наступні **завдання**:

1) охарактеризувати досвід застосування методів когнітивної лінгвістики в аналізі художнього тексту;

2) проаналізувати роль художньої картини світу для розуміння та інтерпретація літературних творів;

3) розкрити зміст поняття «соціо-політичний устрій» у його загальнонауковому та літературно-художньому осмисленні;

4) визначити специфіку використання соціокогнітивного підходу в дослідженні соціо-політичного устрою;

5) визначити методи та етапи дослідження відображення соціо-політичного устрою у творах Г. Велза;

6) визначити лінгвальні засоби відображення особливостей соціо-політичного устрою у творах Г. Велза;

7) описати когнітивні аспекти образно-нарративного зображення соціально-політичного устрою Г. Велзом.

Матеріалом дослідження стали фантастичні романи Г. Велза «Машина часу», «Острів доктора Моро», «Війна світів», «Перші люди на Місяці», «Сучасна утопія», а також трактат «Новий світовий порядок».

Методи дослідження. Основою дослідження стало використання таких методів та прийомів: лінгвальний аналіз творів та визначення концептосфери автора, аналіз засобів образно-нарративного зображення художньої картини світу.

Практична значущість дослідження полягає у можливості використання його результатів під час проведення семінарських занять з когнітивної лінгвістики на заняттях з англійської мови та літератури.

Структура роботи: дослідження складається зі вступу, трьох розділів, висновків та списку використаної літератури.

У вступі подано загальні відомості про дане наукове дослідження, починаючи від умотивування теми, мети, завдань, актуальності дослідження, визначення об'єкту, предмету та структурування роботи.

У першому розділі обґрунтовано теоретичні засади когнітивних досліджень художнього тексту та художньої картини світу, охарактеризовано досвід застосування методів когнітивної лінгвістики в аналізі художнього тексту, проаналізовано роль художньої картини світу для розуміння та інтерпретація літературних творів.

Другий розділ містить розробку методики та методології дослідження відображення соціо-політичного устрою у творах Г. Велза, розкриття змісту поняття «соціо-політичний устрій» у його загальнонауковому та літературно-

художньому осмисленні, визначення специфіки використання соціокогнітивного підходу в дослідженні соціо-політичного устрою.

Третій розділ присвячений визначенню специфіки лінгвальної та когнітивної репрезентації особливостей соціо-політичного устрою у творах Г. Велза, вивченню лінгвальних засобів відображення особливостей соціо-політичного устрою у творах Г. Велза; описанню когнітивних аспектів образно-нарративного зображення соціо-політичного устрою Г. Велзом.

У висновках подано узагальнені результати проведеної роботи. Загальна кількість сторінок 76, кількість використаних джерел 54.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ КОГНІТИВНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ХУДОЖНЬОГО ТЕКСТУ ТА ХУДОЖНЬОЇ КАРТИНИ СВІТУ

1.1 Досвід застосування методів когнітивної лінгвістики в аналізі художнього тексту

Вивчення різноманітних аспектів літературно-художньої творчості будь-якого літератора вимагає розробки методологічних засад дослідження, що залежать від стану розвитку різних галузей соціально-гуманітарного знання. На різних етапах розвитку суспільства в науці, літературі, мистецтві, філософії формувалися різноманітні підходи до осмислення соціального світу. Творчість видатних літераторів, до яких безумовно відноситься і Герберт Велз, мала величезний вплив не лише на розвиток літератури, але й мови, культури, світогляду людини, свідомість спільнот і всього людства. Вдосконалення методологічного інструментарію створює умови для більш глибокого осмислення творів майстрів художнього слова.

Розглянемо контекст формування когнітивної лінгвістики, підходи та методи, якими вона збагачує методологічний інструментарій дослідників.

І. О. Голубовська зазначає, що в історії мовознавства логічно визнати існування трьох парадигм: порівняльно-історичної (метод – порівняльно-історичний, внутрішньої та зовнішньої реконструкції, історизм як принцип розуміння природи досліджуваного об'єкта й діахронія як вихідна ціннісна установка, мета – реконструкція форм мови-предка і виявлення процесів її дивергентного розвитку); системно-структурної (методи – безпосередніх складових, опозицій, трансформаційний, компонентний аналіз; синхронія, системність і знаковість мови як ціннісна установка, мета – встановлення внутрішньосистемних протиставлень і кореляцій); антропологічної (методи –

концептуальний, прототипічний, фреймовий / гештальт-аналіз, – фактично всі з елементами внутрішньої інтроспекції як способу отримання знання; вихідна ціннісна установка – первинність когнітивних структур щодо мовних, мета – вивчення структур зберігання знання, зокрема культурно маркованого, у свідомості людини та їх мовних проєкцій. Однією з найбільш «улюблених» лінгвоконцептологами та лінгвокультурологами пізнавальних сутностей виступає саме концепт [Голубовська 2016, с. 152-153].

Антропологічну парадигму О.О. Селіванова називає когнітивною і визначає її специфіку в сучасному мовознавстві. Когнітивна наукова парадигма в лінгвістиці спрямована на вивчення мови як засобу отримання, зберігання, обробки, переробки й використання знань, на дослідження способів концептуалізації й категоризації певною мовою світу дійсності та внутрішнього рефлексивного досвіду [Селіванова 2006, с. 32].

Когнітивний підхід до лінгвістичних явищ вимагає розуміння того, що мова в широкому смислі (тобто як система та її комунікативна реалізація) є, по-перше, результатом пізнавальної діяльності людини, яка особливим способом об'єктивує її уявлення про оточуючий світ, по-друге, середовищем взаємодії з людиною [КНПП 2017, с. 59].

Головними векторами когнітивних досліджень у мовознавстві вчені визначили такі: 1) аналіз природи мовної компетенції людини, її онтогенезу; 2) з'ясування специфіки категоризації та концептуалізації світу дійсності та внутрішнього рефлексивного досвіду; 3) опис організації внутрішнього лексикону, вербальної пам'яті людини відповідно до структур репрезентації знань і механізмів пам'яті; 4) пояснення когнітивної діяльності людини у процесах породження, сприйняття й розуміння мовлення та комунікації; 5) дослідження пізнавальних процесів і ролі природних мов у їх реалізації; 6) установлення співвідношення мовних структур із когнітивними (сьогодні когнітивна парадигма представлена різними напрямками, течіями, школами); 7) когнітивна лінгвістика знаменує початок нової, постструктуралістської

епохи в мовознавстві. Основа притягальної сили нової наукової парадигми – в її гуманістичному характері: мова розглядається не як об'єктивно існуюча система *sui generis*, а як частина духовного світу кожного мовця, нерозривно пов'язана із усією ментальною діяльністю індивіда та колективною свідомістю народу [Селіванова 2006, с. 33].

У наукових працях з лінгвокультурології за базові приймаються такі поняття як «ментальність», «мовна особистість», «смісл», вивчення яких опинилося в центрі уваги лінгвістів. В. В. Воробйов навів таке визначення: «Лінгвокультурологія – комплексна наукова дисципліна синтезуючого типу, яка вивчає взаємозв'язок й взаємодію культури й мови у її функціонуванні та віддзеркалює цей процес як цілісну структуру одиниць у єдності їх мовного і позамовного (культурного) змісту за допомогою системних методів з орієнтацією на сучасні пріоритети й культурні установлення (система норм і загальнолюдських цінностей)» [цит. за: Слабоуз 2016, с. 54-55].

Лінгвокультурологія – це галузь мовознавчої науки, що вивчає вияви культури народу в його мові та мовленнєвій діяльності, способи, засоби і форми, якими «мова зберігає в лінгвокультуремах елементи культури й передає їх через тексти в суспільну мовну практику» [Беценко 2017, с. 18].

Науковці виділили основні типи поетик у когнітивній ретроспективі. *Логістична (універсалістська) поетика Арістотеля* склалася як зорієнтована на універсальні, нормативні явища поетичного мистецтва, де індивідуальне виступає екземпліфікацією універсального. *Морфологічна (органістична) поетика Й.В. фон Гете і В. фон Гумбольдта*. Ця поетика доби романтизму пропонує органістичну модель художнього твору як високоорганізованої структури, живого організму, індивідуальної гештальтної структури, яка може зазнавати перетворень, метаморфоз. *Структурна (структуральна) поетика Ф. де Соссюра*, згідно якої неререференційна семантика поєднує не річ й ім'я, а концепт і акустичний образ, унаслідок чого в поетичному тексті виникають емерджентні структури. *Структурно-семіотична поетика*

художнього тексту Ю.М. Лотмана, який переніс акцент на смисловий бік художнього і культурного всесвіту. Для нього художній текст репрезентує складно побудований смисл де всі без винятку елементи є смисловими. *Феноменологічна поетика Г. Бауляра* стосується акцентів на феноменології досвіду людини в пізнанні буття у своїй мінливості під впливом матеріальних стихій на уяву людини, досягнення нею простору. *Естетико-психологічна поетика О.О. Потебні* ґрунтується на аналогізмі, зокрема між словом і художнім текстом, та на формуванні образності як за змістом (від «раніше пізаного» до «заново пізанованого»), так і за вектором проєктування (від живої думки до узагальнення) [Воробйова 2020, с. 12-14].

О.П. Воробйова зазначає, що зосереджується на трьох напрямках досліджень художнього тексту, переважно англomовного. Перший напрям пов'язаний із опрацюванням інтегрованої методики концептуального аналізу цілого тексту, де поєднуються різні техніки, які дозволяють об'єктивувати інтуїцію інтерпретатора у пошуку прихованих текстових смислів. Другий напрям когнітивних досліджень художнього тексту, що ведуться в Україні, має на меті розкриття механізмів формування та функціонування окремих художніх прийомів, таких як сюжетне напруження, амбігутивність (неоднозначність), множинність смислу тощо, а також художньої образності в цілому. Третій напрям налаштований на інтеграцію когнітивних студій з емпіричними дослідженнями літературних текстів, в тому числі в аспекті їх міжкультурного зіставлення [Воробйова 2014, с. 37-38].

Когнітивна поетика спирається на цілу низку когнітивно орієнтованих теорій і концепцій, серед яких визначальними є: теорія прототипів Е. Рош і Дж. Лакоффа, теорія концептуальних метафори і метонімії як виявів аналогового й асоціативного мапування (проєктування) Дж. Лакоффа, теорія ментальних просторів Ж. Фоконньє, теорія концептуальної інтеграції (блендінгу) Ж. Фоконньє і М. Тернера, різні версії концепції можливих світів у художньому тексті (за М.-Л. Райан, Е. Семіно та ін.), поняття іконічності в

поезії та прозі (М. Фрімен, М. Берк, М. Хірага), зокрема в ракурсі теорії емоційного резонансу (О.П. Воробйова), поняття когнітивного підсвідомого як вихід у поетику змінених станів свідомості тощо [Воробйова 2020, с. 15].

Поєднання когнітивно-поетологічного та семіотико-нарративного векторів аналізу уможлиблюється тим, що в інтерпретації художнього тексту вони значною мірою подібні: 1) ґрунтуються на системі кодів, що становлять основу відповідних інтерпретаційних стратегій; 2) розглядають значення як функцію досвіду людини; 3) налаштовані на пошук комплексної методики, яка б забезпечила доступ до прихованих смислів [Воробйова 2013, с. 8].

О.П. Воробйова сформулювала п'ять базових принципів когнітивної поетики. 1. Втілене розуміння, що формує основу теорії експерієнціалізму (досвідного реалізму, за Дж. Лакоффом), згідно з якою мислення людини, структури, що утворюють нашу концептуальну систему. 2. Креативність когнітивних процесів, які генерують нові смисли двома шляхами: по-перше, шляхом концептуальної інтеграції (блендінгу), що репрезентує раціональний аспект емерджентних структур, які виникають у результаті поєднання непоєднуваного чи суперечливого; по-друге, внаслідок дії емоційного (емотивного) резонансу, який ґрунтується на іконічності (вбудованості в текст певних прихованих образів, які створюють семантичне напруження) та хвильовій (куматоїдній) динаміці тексту чи дискурсу, формуючи емоційний аспект емерджентних смислів. 3. Превалювання когнітивного несвідомого та / або підсвідомого, які стають досяжними в процесі «глибинного читання» і реконструкції багатовимірної семантико-когнітивної та смислової структури художнього тексту. 4. Прототипність у концептуальній і семантичній організації тексту, у його образно-смисловій системі та у його прочитанні. 5. Селективність як втілення когнітивних обмежень, що накладаються на формування і функціонування поетичних фігур, які регулюються й обмежуються загальними когнітивними процесами [Воробйова 2020, с. 15].

Л.І. Белєхова зазначає, що в руслі когнітивно-дискурсивного напрямку

сучасної лінгвістики чітко простежуються концептуальний, прототипічний та лінгвокогнітивний підходи в дослідженні образності художнього тексту. Важливим здобутком методології когнітивної лінгвістики визнається прототипічний підхід. В залежності від того, в руслі якої семантично теорії (прототипічної, концептуальної, когнітивної) проводиться дослідження, метамова і методика семантико-концептуального аналізу словесних образів є різною. Сутність аналізу номінативних одиниць в термінах прототипічної семантики полягає у визначенні «кращого представника» – прототипу, який слугує еталоном, центральною фігурою, навколо якої зосереджені члени прототипічної категорії. Аналіз словесних образів в рамках концептуальної семантики передбачає визначення концептів, під які підводяться сутності галузей джерела та мети, і виявлення концептуальних схем, що слугують когнітивною основою поетичних тропів [Белехова 2015, с. 5-8].

У когнітивній лінгвістиці важливим засобом проведення досліджень є поняття «концепт». Спільною рисою концепту та значення слова є розмитість їхніх меж. Лексичне значення, як і концепт, охоплює численні ознаки, відомі певному колективу, може змінюватися із розвитком суспільства та прогресу. Концепт і лексичне значення мають певні відмінності: 1) є одиницями різного статусу: значення є мовною сутністю, а концепт – психоментальною; 2) концепт вважають одиницею концептосфери, а значення – одиницею семантичної системи або семантичного простору мови; 3) хоч значення, як і концепт, є результатом відображення дійсності, але водночас воно виступає частиною концепту; концепт є інформаційною структурою, набагато ширшою за значення; 4) концепт є об'єктом дослідження концептуального аналізу, а лексичне значення – семантичного аналізу. Таке порівняння дає підстави стверджувати, що «лексичне значення слова представляє лише частину концепту, виконуючи функцію його загальної репрезентації в мові, є засобом вираження смислового змісту концепту» [Врублевська 2014, с. 18].

Концепт розглядається як ключове поняття лінгвоконцептології. В

сучасній лінгвістиці поняття «концепт» постало на перетині двох розумінь: «когнітологічного» та «культурологічного». О. Кубрякова визначала концепт як оперативну одиницю пам'яті, ментального лексикону, концептуальної системи. В. Карасик розглядав концепти як ментальні утворення, тобто «вагомі відрефлексовані типізовані фрагменти досвіду, що зберігаються в пам'яті людини». Другий напрямок розуміння природи концепту названий «культуроцентричним». Його започаткував Д. Лихачов, розглядаючи концепт як «алгебраїчне вираження значення», що імплікувало взаємодію змісту концепту як узагальненої мислительної одиниці, в основі якої лежить відображення й інтерпретація явищ дійсності [Голубовська 2016, с. 152-153].

Дослідниця Н. Романишин розглянула *проблему розмежування лінгвокультурного та художнього концепту*. У сучасних концептологічних студіях при випрацьовуванні методики реконструювання концептуального простору художнього тексту та моделювання художніх концептів особливого значення набуває осмислення специфіки художнього концепту у зіставленні з концептами культури та мовними концептами. З одного боку, дослідники наголошують на способах експлікації художніх концептів у порівнянні з іншими типами концептів, їх детермінованості жанрово-стилістичними параметрами художнього дискурсу та мінливістю культурного й історичного контексту; на їх розмитості, психологічній й емоційній складності, на їх високому ступені індивідуалізації як у площині індивідуально-авторського світобачення, так і рефлексії реципієнта, інтерпретаційною безмежністю. З іншого боку – художній концепт як компонент концептосфери художнього тексту охоплює «ті ментальні ознаки і явища, які збережені історичною пам'яттю народу і є у свідомості автора когнітивно і прагматично значимими», створюють культурну та етномовну ауру твору в якості смислового конструктивного ядра. *Художній концепт* – це динамічна складова художньої картини світу, мовно-когнітивна одиниця, генерована в результаті взаємодії авторської та рецепієнтної художньої свідомості в межах

художнього текстосвіту, яка характеризується смисловою багатогранністю, інтерпретативною необмеженістю, естетичною значимістю, має культурно і соціально зумовлений зміст [Романишин 2017, с. 101-102].

Крім концепту, який є важливим засобом пошуку та дослідження смислу літературно-художніх творів, важливу роль відіграють образи, в яких не лише втілюються ідеї літераторів, але й читачі знаходять смисли творів.

Є. А. Лисенко зазначає, що поняття «образ» має багато інтерпретацій, що зумовлено численними його осмисленнями різними науками. У філософії образ – це результат і форма відображення предметів і явищ матеріального світу у свідомості людини, у мистецтві – узагальнене художнє відображення дійсності, втілене у формі конкретного індивідуального явища, у психології образ – це комплекс взаємопов'язаних відчуттів, що репрезентує у свідомості людини предмет або явище з усіма його якостями, які сприймаються за допомогою органів чуття. Образ – це форма відображення світу у свідомості та форма вираження ідей, що існують у мозку людини; іншими словами, це категорія свідомості. Художній образ – це категорія естетики і філології, спосіб і форма відображення об'єктів і подій реальної дійсності, які творчо відтворені у художньому творі та переосмислені автором з метою створення концептуально нової картини світу. Словесний образ – це тривимірна величина, що вміщує передконцептуальну, концептуальну та вербальну іпостасі, а також слугує засобом особливої організації словесної тканини тексту [Лисенко 2018, с. 114-115].

Аналіз контексту формування когнітивної лінгвістики та збагачення нею методологічного інструментарію дослідників у галузі мовознавства дає підстави для таких висновків. Існування трьох парадигм у мовознавстві (порівняльно-історичної, системно-структурної і антропологічної) створило підґрунтя для формування когнітивної лінгвістики. Лінгвокультурологія – це наука, яка досліджує взаємозв'язок і взаємодію культури і мови у процесі їх функціонування, спирається на аналіз змісту художніх творів та їхньої

інтерпретації, що породжує певні смисли і складає мовну картину світу. Когнітивна поетика в онтологічному ракурсі розуміється як сукупність рис творчості літераторів, що втілені в тексті й формують художню картину світу. Спираючись на когнітивно орієнтовані теорії (теорія прототипів, теорія концептуальних метафори і метонімії, теорія ментальних просторів, теорія концептуальної інтеграції, концепція можливих світів у художньому тексті), когнітивна поетика розширює горизонти сприйняття і розуміння смислів, що були закладені в образах, концептах та інших засобах формування художньої картини світу, яка створюється автором. Серед засобів когнітивної лінгвістики ключове місце займає художній концепт, що постає як «динамічна складова художньої картини світу». У когнітивній лінгвістиці художній образ розглядається як засіб, з допомогою якого автор може створити нову картину світу, що містить потенціал не лише очевидних, але й прихованих смислів. Методологічний інструментарій когнітивної лінгвістики створює передумови для сучасного, більш глибокого осмислення художньої картини світу, створеної автором у певну історичну епоху.

Досвід застосування методів когнітивної лінгвістики відкриває нові можливості дослідження літературно-художньої творчості Герберта Велза та виявлення певних концептуально-сміслових здобутків у його творах, що залишилися поза увагою дослідників. Перехід до виконання цього завдання вимагає аналізу змісту поняття «художня картина світу».

1.2 Художня картина світу: розуміння та інтерпретація

У попередньому підрозділі було зазначено, що серед основних понять когнітивної лінгвістики ключову роль відіграє поняття «художня картина світу». Як зазначають дослідники, сучасне трактування картини світу як

лінгвокогнітивної моделі дійсності виводить на перший план вивчення взаємодії пізнавальних механізмів людини, мовної системи, та комунікації в природному та соціальному середовищі. Вирішення цього комплексного питання стає можливим в рамках еколінгвістики, в якій бачення картин світу набуває нового вигляду: вони постають як динамічна інтерпретативно-регулятивна структура [КНПП 2017, с. 59].

Лінгвісти виходять з того, що вивчення взаємозв'язку людини, мови та світу передбачає дослідження картини світу як результату людського сприймання та діяльності, що відбиває бачення навколишнього середовища. Творення картини світу «охоплює всі види психічної діяльності суб'єкта: відчуття, уявлення, мислення, самосвідомість, а також різноманітні контакти зі світом, в результаті чого виникає цілісний концептуальний образ світу» [Бовус 2016, с. 30]. Поняття картина світу має багатоаспектний характер, але його зміст завжди пов'язаний із життєдіяльністю людини, її мисленням, специфікою пізнавальної і комунікативної діяльності. Дослідження процесів формування та функціонування кожної картини світу вимагає використання методологічного інструментарію не лише лінгвістики, але й інших наук.

На сучасному етапі лінгвістичних пошуків вирішення різноманітних проблем теорії і практики пов'язується з вивченням особливостей представлення знань у мові, тобто співвідношенням когнітивних і мовних структур. В результаті виникнення когнітивної лінгвістики до наукового обігу введені терміни «концепт», «концептуальний аналіз», «концептуальна семантика», «концептуальна картина світу» [КЛД 2017, с. 10].

Дослідники виділили основні критерії типології картин світу. Першим критерієм є *характер суб'єкта* (автора картини світу). Цей критерій дозволяє відповісти на питання про те, ХТО СТВОРЮЄ КАРТИНУ СВІТУ, а також розрізнити авторів картини світу за чисельною (індивідуальна або групова), груповою, національною, глобальною, соціальною, віковою та багатьма іншими ознаками. Другий критерій – *характер об'єкта* (що відтворюється в

картині світу). За цим критерієм визначається відповідь на питання про те, **ЩО ЯВЛЯЄ КАРТИНА СВІТУ**. Виділяють локальну, спеціальну (за певними сферами знання) та глобальну картину світу. Третій критерій – це *спосіб сприйняття дійсності* (як відтворюється світ). Цей критерій дає пояснення **ЯК БУДУЄТЬСЯ КАРТИНА СВІТУ**. Він дозволяє виділити наукову (тобто побудовану за законами логіки і підтверджену досвідом), художню (на основі естетичних вражень художника, письменника, музиканта та інших), наївну (буденну) та інші картини світу, що залежать від типу мислення автора (авторів) картини світу. Четвертий критерій – *це структура (елементи)*. Цей критерій дає відповідь на питання: **З ЧОГО СКЛАДАЄТЬСЯ КАРТИНА СВІТУ?** Для концептуальної картини Світу – це концепти та інші когнітивні структури, для художньої – відповідні образи тощо. П'ятий критерій – *властивості компонентів картини світу (експоненти)*. Він дає відповідь на питання **ЯК ВИРАЖАЮТЬСЯ ЕЛЕМЕНТИ КАРТИНИ СВІТУ**. Цей критерій дозволяє виділити різні семіотичні системи. Крім мовних та немовних знаків, способами вираження картини світу є звуки, фарби, форми, жести, ритуали, вірування, прикмети. Цей критерій забезпечує можливість прослідкувати закономірності функціонування картини світу [КНПП 2017, с. 62-63].

Сучасні лінгвістичні й лінгвокультурологічні наукові студії широко використовують й усебічно розробляють поняття «мовна картина світу». Це поняття базується на уявленнях людини про світ. Картина світу постає як суб'єктивний образ об'єктивної реальності та входить до класу ідеального, яке, не перестаючи бути образом реальності, опредмечується в знакових формах, не відбиваючись повністю в жодній з них [Баканський 2012, с. 34].

Картину світу в нашій свідомості можна представити у вигляді двох моделей – концептуальної картини світу та мовної картини світу. Вони логічно постають на базі двох самостійних явищ, хоча й взаємопов'язаних, – мови та мислення. Концептуальна картина світу є знанням про навколишній світ, а мовна картина світу – фіксацією цих знань системою мовних знаків.

Концептуальна картина світу – підґрунтя, на якому виникає мовна картина світу. Концептуальна картина світу у загальному вигляді єдина для всіх мовних спільнот, вона об'ємніша й багатша за мовну картину світу, бо в її творенні беруть безпосередню участь різні типи мислення, зокрема й невербальні, тому побудована вона складніше за систему відомих людині значень мовних одиниць [Барвіна 2011, с. 34].

Для наукового аналізу необхідне чітке розмежування двох картин світу – безпосередньої та опосередкованої. *Безпосередня картина світу* – це картина, що отримана в результаті прямого пізнання навколишньої дійсності. Пізнання здійснюється як з допомогою органів відчуттів, так і з допомогою абстрактного мислення, яким володіє людина, вона формується як результат безпосереднього сприйняття світу та його осмислення. Безпосередня картина світу тісно пов'язана зі світоглядом, але відрізняється від нього: вона являє собою змістовне знання, світогляд скоріш відноситься до системи методів пізнання світу. Під *когнітивною картиною світу* розуміється ментальний образ дійсності, що сформований когнітивною свідомістю людини та народу в цілому і є результатом як прямого емпіричного відображення дійсності органами відчуттів, так і свідомого відображення дійсності в процесі мислення. Тобто когнітивна картина світу – це сукупність концептосфери і стереотипів свідомості, які задаються культурою [Попова 2007, с. 35-37].

Опосередкована картина світу – це результат фіксації концептосфери вторинними знаковими системами, які матеріалізують та об'єктивують існуючу в свідомості безпосередню когнітивну картину світу. Такими є мовна і художня картини світу. *Мовна картина світу* – це сукупність зафіксованих в одиницях мови уявлень народу про дійсність на певному етапі розвитку народу, уявлень про дійсність, відображену в мовних знаках, мовне впорядкування предметів і явищ, закладена в системних значеннях слів інформація про світ [Попова 2007, с. 37-40].

Художня картина світу – це також вторинна картина світу, подібна до

мовної. Вона виникає у свідомості читача при сприйнятті ним художнього твору. Картина світу в художньому тексті створюється мовними засобами, відображає індивідуальну картину світу в свідомості письменника і втілюється в таких ознаках: у відборі елементів змісту художнього твору; у відборі мовних засобів: використання певних тематичних груп мовних одиниць; в індивідуальному використанні образних засобів (системи тропів). Отже, мова виступає засобом створення вторинної, художньої картини світу, яка відображає картину світу творця художнього твору [Попова 2007, с. 40].

Таким чином, обґрунтування таких базових понять як «безпосередня картина світу», «опосередкована картина світу», «когнітивна картина світу», «мовна картина світу», «художня картина світу» забезпечує науковців важливим інструментарієм для проведення лінгвокогністичних досліджень.

Дослідники зазначають, що принциповим для сучасної лінгвістики є розмежування концептосфери та семантичного простору мови, який багато хто з авторів називають терміном мовна картина світу. *Концептосфера* – це чисто мисленева сфера, що складається із концептів, існуючих у вигляді мисленевих картинок, схем, понять, фреймів, сценаріїв, гештальтів (складних комплексних образів зовнішнього світу), інших абстрактних сутностей, які узагальнюють різноманітні ознаки зовнішнього світу. Семантичний простір мови – це та частина концептосфери, яка отримала вираження з допомогою мовних знаків, сукупність значень, що передаються мовними знаками даної мови [Попова 2007, с. 43-44].

Вивчення лінгвістами художньої картини світу певного літератора є науковою проблемою, оскільки універсальну лінгвокогністичну методологію дослідження художніх творів розробити не вдалося і вони використовують наявний інструментарій когнітивної лінгвістики [Романишин 2017, с. 103].

Когнітивна лінгвістика пропонує методику вивчення концепту. При аналізі ядра концепту визначається така послідовність кроків: 1) визначення дослідником концепту, що його цікавить; 2) виявлення ключових слів-

репрезентантів даного концепту в мові; 3) аналіз синонімів, симілярів, антонімів ключової лексеми; 4) пошук виявлених семем і сем у різних номінативних реалізаціях; 5) аналіз сполучуваності лексем, що об'єктивують концепт у мові [Володіна 2011, с. 42-43].

А. Бабушкін розробив типологію концептів і запропонував методику їх виявлення. Залежно від техніки вербалізації концептів науковець пропонує структурно-семантичну типологію і класифікує концепти як лексичні й фразеологічні. Він виділяє такі типи концептів: 1) розумова картинка; 2) схема; 3) гіперонім; 4) фрейм; 5) інсайт; 6) сценарій; 7) калейдоскопічний концепт [Володіна 2011, с. 42-43].

Дослідження художньої картини світу вимагає аналізу художнього тексту і використаних у ньому концептів. Розумова картинка як тип лексичного концепту часто представлена міфемами. Образи міфічних істот формують у людей розумові картинки, які об'єктивувалися в артефактах: малюнках, ілюстраціях, ляльках, масках, скульптурних зображеннях, фресках, виробках з різних матеріалів. Концепти-схеми втілені в просторових (об'ємних і контурних) схемах. Схема схожа на розумову картинку, але вона нагадує не живопис, а графіку. Близькість схеми до картинки пояснюється тим, що різні носії мови асоціюють яку-небудь лексему з різними ознаками, але при цьому до складу семемі конкретного слова входить сема із загальним значенням. Концепти-гіпероніми є двох видів: гіпероніми-схеми, що володіють певною образністю, і гіпероніми як логічно сконструйовані концепти, образність яких практично рівна нулю. Концептуальна основа слів, що позначають концепти другого типу, зводиться переважно до вербального визначення, яке не «намалювало» картинку, не містить алюзій до чуттєвого образу, а апелює лише до логічних компонентів [Володіна 2011, с. 43].

Фрейм – це структура стереотипової ситуації, це когнітивна модель, що передає знання і думки про певну ситуацію, яка часто повторюється. Формально фрейм представляють у вигляді структури вузлів і відносин.

Верхні рівні (вузли) фрейма утворюють універсальні поняття, які завжди є релевантними для певних ситуацій. Нижні рівні фрейма (слоти) призначені, з одного боку, для типових характеристик, з іншою, для відомостей про деталі. Фрейм можна розглядати як об'єктивацію соціального досвіду людини, як «голографічну» картинку в колективній свідомості. Інсайт розглядається як «проникнення в суть», а його характеристикою є словарні визначення лексем, що позначають найбільш примітивні за своєю організацією денотати, які добре відомі будь-якій людині [Володіна 2011, с. 43].

Динамічно представлений фрейм як розгорнута у часі послідовність етапів або епізодів називається сценарієм. Сценарій можна представити і у вигляді мережі, вершинам якої відповідають деякі прецедентні ситуації, а дугам – зв'язки між ситуаціями. Концепт-сценарій реалізує в плані свого змісту сему рухів, ідею розвитку. Сценарій включає декілька етапів: зав'язку, кульмінацію сюжету і розв'язку [Володіна 2011, с. 43].

Важливу роль у створенні художньої картини світу відіграє художній образ, що є результатом творчої діяльності автора. Художній образ – це образ, створений автором художнього твору з метою відображення поточної дійсності, а також створення концептуально нової картини світу [Лисенко 2018, с. 115]. Словесні образи як засоби втілення образів у літературі представлені тропами і граматичними фігурами. Словесний образ є засобом особливої організації словесної тканини тексту, в якій втілені різні типи опредметнених знань про світ. Яскравий художній образ має бути заснованим на подібності між двома різними предметами, далекими один від одного, щоб їх співставлення було несподіваним [Лисенко 2018, с. 115].

Т.М. Єрошенко доводить, що в процесі дослідження текстів певних авторів важливим стає визначення індивідуально-авторської картини світу письменника, що є представленою особливим авторським стилем. Дійсність відбивається в мові, за допомогою якої автор змальовує навколишній світ і пропускає його крізь призму об'єктивних оцінок. Стереотипні уявлення

автора про світ відображаються у висловленнях узагальнюючого характеру – дефініціях, афоризмах, прислів'ях, ідіомах, з числа яких він обирає саме ті, що відповідають стійким зв'язком між поняттями в його тезаурусі, упорядковуються в ієрархічну систему, яка до певної міри відображає ієрархію вартостей мовця, його життєве кредо. Зміст слова у словниках, а також реалізований у текстах, об'єднує різні типи концептуальних понять як елементів мовної картини світу [Єрошенко 2010, с. 219].

Дослідження феномену художньої картини світу став основою для таких висновків. Соціально-філософське поняття «картина світу» є основою для обґрунтування понять «безпосередня картина світу», «опосередкована картина світу», «когнітивна картина світу», «мовна картина світу», «художня картина світу», що створює основу для лінгвокогнітивного аналізу художньої творчості майстрів слова. Вивчення художньої картини світу кожного літератора спирається на дослідження його художніх концептів, що формують ідею, зміст та смисли художнього твору. Для дослідження художньої картини світу використовуються такі типи концептів: розумова картинка, схема, гіперонім, фрейм, інсайт, сценарій, калейдоскопічний концепт. Творення літератором власної художньої картини світу спирається на художні образи в поєднанні з такими засобами як мовні та словесні образи, концепти та стереотипи, що формують зміст художнього тексту як основу для сприйняття і розуміння смислу твору читачем. Художня картина світу постає перед читачем як індивідуально-авторська картина світу, в якій з допомогою певних концептів та предметних царин знань відображені як риси мовної особистості автора, так і риси соціуму.

Осмилення теоретичних засад когнітивних досліджень художнього тексту та художньої картини світу дає підстави для формулювання висновків до першого розділу магістерської роботи. Порівняльно-історична, системно-структурна та антропологічна парадигми в галузі мовознавстві є основою для формування когнітивної лінгвістики. Лінгвокультурологія досліджує

взаємозв'язок і взаємодію культури і мови у процесі їх функціонування, спирається на аналіз змісту художніх творів та їхньої інтерпретації, що породжує певні смисли і складає мовну картину світу. Когнітивна поетика розуміється як сукупність рис творчості літераторів, що втілені в тексті й формують художню картину світу. Художній концепт розглядається як «динамічна складова художньої картини світу», що виникає як результат взаємодії авторської та рецепієнтної художньої свідомості, має соціально і культурно зумовлений зміст, постає джерелом, що породжує нові смисли. Художній образ виступає засобом, з допомогою якого автор у художньому творі може створити нову картину світу, що містить потенціал не лише очевидних, але й прихованих смислів. Проведення когнітивно-лінгвістичного дослідження творчості письменника ґрунтується на розумінні значення низки ключових понять таких як безпосередня картина світу, когнітивна картина світу, опосередкована картина світу, мовна картина світу, художня картина світу. Вивчення художньої картини світу в кожному творі вимагає дослідження використаних у ньому автором художніх концептів, що формують ідею, зміст та смисли художнього твору. Вивчення художньої картини світу передбачає використання основних типів концептів (розумова картинка, схема, гіперонім, фрейм, інсайт, сценарій та калейдоскопічний концепт. Художня картина світу постає перед читачем як індивідуально-авторська картина світу, в якій з допомогою певних концептів та предметних царин знань відображені як риси мовної особистості автора, так і риси соціуму.

РОЗДІЛ 2
МЕТОДИКА ТА МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ СПЕЦИФІКИ
ВІДОБРАЖЕННЯ СОЦІО-ПОЛІТИЧНОГО УСТРОЮ У ТВОРАХ
Г. ВЕЛЗА

2.1 Поняття «соціо-політичний устрій»: загальнонаукове та літературно-художнє осмислення

Поняття «соціо-політичний устрій» виникло на початку ХХ ст. в російському суспільстві і було пов'язано з вибором політичного устрою Росії та визначенням її майбутнього суспільного устрою. А. Загребельний дослідив процес формування лексики суспільно-політичної сфери російської мови на початку ХХ ст. В цей час досить послідовно диференціювалися родові найменування форм державного та соціального устрою. Новий порядок уявлявся як рух на шляху рятівних реформ, що спрямовані на повне всебічне оновлення державного і політичного устрою. Це було зумовлено боротьбою «за вибір національного шляху розвитку», що почалася в ХІХ ст., а на початку ХХ ст. «досягла граничного загострення». В мовній системі ці процеси знайшли своє вираження у вигляді функціонування двох окремих, але пов'язаних тематичних груп: найменування форм державного устрою (родові та видові) і найменування форм суспільного устрою (родові та видові). Родовими найменування типів суспільного устрою є суспільний лад і соціальний лад. В досліджених текстах виявлено, що термінологічне сполучення суспільний устрій має значення «форма організації всіх громадян певної держави в суспільство в залежності від розподілу капіталу серед різних класів населення». Поняття соціальний може мати значення «суспільний», що вказує на дублетність найменувань суспільний устрій і

соціальний устрій. Для державного устрою принципово важливим є не співвідношення заможних і незаможних класів у суспільстві, а форма управління державою, ступінь допуску громадян до важелів та механізмів цього управління. Для суспільного устрою важливими є відносини між класами населення, а для державного устрою – те, яким чином управляється це суспільство [Загребельний, с. 118-119].

Оскільки більша частина українських земель на початку ХХ століття входила до складу Російської імперії, то в житті населення цих земель протікали подібні соціальні, економічні, політичні, культурні та духовні процеси. Цей соціальний контекст зумовив появу та поширення в українській мові таких понять як «суспільний устрій», «державний устрій», «суспільно-політичний устрій» та інших похідних від них термінів.

Зміст поняття «суспільно-політичний устрій» та близьких до нього за значенням понять розкривається в літературі з соціально-гуманітарних наук. У довідниковій літературі суспільний устрій розглядається як система суспільних відносин, що притаманні даному суспільству на конкретному етапі його розвитку. На відміну від держави і права, суспільний устрій охоплює всі соціальні відносини і взаємозв'язки [ОС 1987, с. 913].

В посібнику «Державне право зарубіжних країн» поняття суспільний лад постає як всеохоплююча організація суспільства, яка обумовлена певним рівнем соціально-економічного та політичного розвитку, рисами суспільної свідомості і традиціями взаємодії у різних сферах життя [Бостан 2007].

В посібнику з конституційного права суспільний лад розглядається як організація суспільства, що зумовлена певним рівнем виробництва, розподілу та обміну продуктів, характерними особливостями суспільної свідомості та традиціями взаємин людей, яка охороняється державою і правом. Структура суспільного ладу є такі елементи: економічні відносини; політичні відносини; соціальні відносини; духовно-культурні відносини [Гаранжа 2008]. Близьким за змістом є визначення суспільного устрою, що сформувалося в марксизмі.

Суспільно-економічна формація – історичний тип суспільства, цілісний «соціальний організм», що базується на певному способі виробництва, характеризується специфічною структурою (базисом і надбудовою) і законами виникнення, функціонування і розвитку [ФС 1986, с. 678].

Суспільний лад (або устрій) розглядається як історично сформована і водночас перебуваюча в розвитку конкретна система суспільних відносин, тобто організація суспільства, що зумовлена певним рівнем виробництва, розподілу та обміну продуктів, характерними особливостями громадської свідомості, традиціями взаємодії людей у різних сферах суспільного життя, що охороняється державою і правом. Суспільний лад знаходиться під впливом держави, яка створюється суспільством для захисту своїх загальних інтересів, зокрема для охорони громадського ладу. Але держава набуває самостійності й часто постає над суспільством, підпорядковуючи інтереси суспільства інтересам апарату державної влади [Страшун 2000].

Поняття «соціальна організація» позначає спосіб упорядкування суспільних відносин загалом, а «соціально-політична організація» містить ще й визначений порядок соціальної взаємодії в процесі здійснення політичної влади [Глазунова 2008, с. 389].

Г.К. Варданянц застосував соціологічний підхід до аналізу феноменів соціального устрою і суспільного ладу. Залежно від того, який саме інститут користується найбільшою актуальністю в структурі суспільної системи, з яким саме порядком суспільних інститутів ми маємо справу, можна говорити про той чи інший суспільний лад. При цьому розрізнення цих понять лежить в руслі методології розрізнення понять «система» і «образ системи», або «гештальт». Якщо устрій суспільних інститутів постає як порядок інститутів, що забезпечують суспільству інтегрованість в даних історичних умовах, то його цілком ототожнюємо із самою суспільною системою, а суспільний лад – це скоріше цілісний образ системи в очах спостерігача. Залежно від історичних умов можна говорити про рухливість устрою суспільних

інститутів і про мінливість суспільного ладу [Варданянц 2007, с. 87-90].

Автори термінологічно-понятійного словника «Соціальна політика і соціальна робота» наводять таке визначення поняття: «Лад соціальний – відповідна система суспільно-державного устрою, що характеризується певними виробничими, суспільними відносинами і політичною системою суспільства. – Англ. social order» [Головатий 2005, с. 226].

«Соціальний порядок – це сукупність поділів, зорганізованих як горизонтально (соціальна диференціація), так і вертикально (соціальна стратифікація). В історичному, а також аналітичному баченні трьома найважливішими різновидами цих поділів є соціально-групові (класи, страти), неієрархічні соціальні відмінності, а також структура нерівностей у вигляді сукупності благ, які підлягають асиметричному розподілу. Образ соціального порядку репрезентується класовою структурою суспільства і структурою соціокультурних («горизонтальних») відмінностей, а також структурою нерівностей (ієрархією) доступу до благ. Порядок спочатку виступає в своїй описовій функції та представляє компактну, досяжну і тому зручну в науковому вжитку будову світу людей» [Макеєв 2018 с. 464].

Один із архітекторів сучасного світового устрою Г. Кіссінджер визначив природу світового порядку, що детермінується діалектичним взаємозв'язком порядку і свободи. «Стійкість будь-якої системи світового порядку залежатиме від того, чи прийматимуть її як справедливу не лише лідери, а й громадяни. Вона повинна відображати дві істини: порядок без свободи, навіть якщо він підтримується миттєвим піднесенням, у кінцевому підсумку творить свою власну протилежність; однак свободу неможливо забезпечити чи утримати без рамок порядку, які зберігають мир. Порядок і свободу, які іноді називають протилежними полюсами на спектрі досвіду, слід розуміти як взаємозалежні» [Кіссінджер 2017, с. 13].

Б. Гаврилишин виділив основні елементи, навколо яких ведеться боротьба щодо змін суспільного ладу. Він зазначає, що будь-який суспільний

лад містить три компоненти: цінності, політичне правління, економічну систему. Існує кілька прототипів цінностей, форм правління та економічних систем, кожен із яких має свої переваги і недоліки. Одні з них привабливіші з гуманістичної точки зору; інші – з політичної, філософської або соціальної; ще інші зумовлюють кращі економічні досягнення [Гаврилишин 2009, с. 21].

На відміну від наукового поняття «суспільно-політичний устрій» в літературі з допомогою художніх засобів створені уявлення про стійкий образ майбутнього і досконалого, бажаного образу суспільного устрою.

Витоки утопічних вчень дослідники вбачають у поглядах Платона, для якого ідеальним був державний устрій, що визначався максимально можливим рівнем суспільної стабільності та спроможністю унеможливити будь-які соціально-політичні зміни, що є причиною людських страждань. Для цього необхідно досягти монолітної єдності правлячої еліти шляхом забезпечення максимального рівня колективізації всіх сторін життя панівної верстви, скасування приватної власності й забезпечення державного контролю за освітою [Руденко 2002, с. 11].

Книга Томаса Мора «Утопія», в якій описано уявлення мислителя про ідеальний суспільно-політичний устрій на острові «Утопія», породила не лише літературно-художній образ, але й образ ідеального суспільного устрою та ідеальної держави. Пізніше поняття «утопія» набуло загального значення для позначення тих теорій суспільного устрою, які не є реальними, але формують образ ідеального (досконалого) суспільного устрою.

Т. Мор зазначає, що він описав, наскільки міг правильно, лад такого суспільства, яке він визнає не лише найкращим, але й єдиним, яке може взяти собі з повним правом назву суспільства. Люди в інших країнах, які говорять про суспільний добробут, дбають лише про своє власне. На Утопії, де немає жодної приватної власності, вони фактично займаються громадськими справами. І тут, і там такий спосіб дії є цілком правильним. Справді, в інших країнах кожен знає, що хоч як би суспільство не процвітало, він все одно

помре з голоду, якщо не подбає про себе особисто. Тому через необхідність він має віддавати перевагу власним інтересам всупереч інтересам народу, тобто інших. На Утопії, де все належить усім, навпаки, ніхто не сумнівається в тому, що жодна приватна людина не буде ні в чому терпіти потреби. Тут не існує нерівномірного розподілу продуктів, немає жодного нужденного, жодного жебрака, і хоча ніхто нічого не має, проте всі багаті [Мор, с. 27].

Художні форми опису суспільного ладу посилюють інтерес до змісту написаної Т. Мором «Утопії». «Похмурій картині життя європейських держав протиставляється опис ідеальної держави на острові Утопія. Це не сухий трактат з державного устрою чи політичної економіки, а жива картина життя. Описується одяг мешканців, їх заняття та розваги, вид міст та храмів. Завдяки цьому нам стає зрозумілішим, які риси цього життя автор хоче виділити як суттєвіші. Утопія є республікою, керованою виборними посадовими особами, яких піддані називають «батьками». Все життя у цій країні регулюється державою. Немає жодної приватної власності та грошей. Основою господарства є загальна трудова повинність [Шафаревич].

Розвиток утопічних уявлень про справедливе суспільство відбився у книзі Т. Кампанелли «Місто Сонця», в якій розповідається про соціальний порядок соляріїв, які проживають у місті Сонця. В цьому суспільстві «розподіл усіх благ – у руках службовців, однак блага вважаються спільною власністю настільки, що ніхто тут не може собі нічого привласнити. Будь-яка власність, на погляд соляріїв, виникає й утверджується через те, що кожен з нас має власне житло, власну дружину і дітей. Звідси породжується себелюбство, бо, намагаючись здобути синові багатство й почесні та залишити йому в спадщину великий маєток, кожний з нас стає розкрадачем громадського добра. Багачеві й вельможі нічого боятись, якщо ж людина слабка, бідна чи низького походження, то може стати скнарою, зрадником і облудником. «Лише усупільнення власності робить усіх водночас багатими і заодно бідними; багатими – тому що вони все мають, бідними – тому що в

них немає ніякої власності» [Кампанелла].

Джерард Уінстенлі написав твір «Закон Свободи», у якому детально розроблений план нового суспільства, заснованого на соціалістичних засадах. В ньому усувається приватне користування землею, зникає і «зовнішнє» і «внутрішнє рабство». Основний принцип побудови суспільства в цьому плані – підпорядкування інтересів особистості спільним інтересам [Шафаревич].

У концепціях соціалістів-утопістів простежується домінуюча ідея суспільного прогресу, тому утопія набуває вигляду майбутнього суспільства. О. Руденко констатує, що «в сенсі методології наукового знання неможливо провести абсолютну межу між утопією і соціальною наукою, у тому числі й стосовно можливості практичної реалізації утопічних проектів. Утопія не тільки близька до соціального знання, а й покладена в основу будь-якого теоретичного знання взагалі. З методологічного погляду утопічне соціальне проектування є принципово тотожним притаманному соціальним наукам конструюванню «ідеальних типів». Спроби реалізації утопії знайшли вияв у працях і практичних надбаннях соціалістів-утопістів і теорії марксизму, де утопія перетворюється у спробу теоретичного обґрунтування можливості появи суспільства на утопічних засадах [Руденко 2002, с. 11-17].

Літературні критики зазначають, що утопія як літературний жанр – це абстрактна модель ідеальної соціальної системи, що відповідала уявленню письменника про гармонію людини і суспільства. Розвиваючись спочатку як публіцистичний та науковий трактат (Платон «Держава», Т. Мор «Утопія», Т. Кампанелла «Місто Сонця», Ф. Бекон «Нова Атлантида»), утопія, починаючи з XVIII ст., стала дійсно художнім твором і виступає в жанрі роману (Д. Дефо «Робінзон Крузо», Л.-С. Мерсьє «2240 рік», Дж. Свіфт «Мандрі Гулівера», Е. Беламі «Через сто років», В. Морріс «Звістка нізвідкіля»). Найголовнішою проблемою утопічної літератури у XX ст. постала проблема здійсненності-нездійсненності утопії, яка і призвела до появи антиутопії. Письменники почали задумуватись над втіленням своїх

ідей у реальність. Антиутопія – це ідейна течія, яка на протигагу утопії ставить під сумнів можливість досягнення соціальних ідеалів і встановлення справедливого суспільного ладу. На відміну від утопій, що змальовували образи ідеального суспільного ладу, антиутопії являли собою застереження – лякаючий образ можливого страшного майбутнього. Зразки антиутопій – твори Дж. Орвелла («1984»), Є. Замятіна («Ми»), А. Платонова («Котлован»), О. Хакслі («О, цей дивний світ!») та інші [Томилович].

Аналіз осмислення поняття «соціально-політичний устрій» у науці та літературно-художніх творах дає підстави для таких висновків. Перші уявлення про суспільно-політичний устрій з'явилися в Стародавньому світі. У творі Платона «Держава» поряд із характеристикою виділених типів держав створено образ ідеальної держави, а отже, й ідеального суспільного устрою. Ідея Платона про ідеальну державу стала джерелом розвитку утопії як літературного жанру, основою змісту якої є абстрактна модель ідеальної соціальної системи, що відповідала уявленням письменника про гармонію людини і суспільства. Вирішальну роль у розвитку уявлень про ідеальну соціальну систему відіграли автори утопічних концепцій Т. Мор («Утопія»), Т. Кампанелла («Місто Сонця»), Ф. Бекон («Нова Атлантида»), Дж. Уінстенлі («Закон Свободи»). Важливою складовою цих теорій була критика існуючого суспільного устрою, яка постає джерелом обґрунтування властивостей більш досконалого майбутнього суспільства.

За твердженням дослідників суспільно-політичної сфери мови, поняття «суспільно-політичний устрій» виникло на початку ХХ ст. у зв'язку з глибокою кризою суспільства і необхідністю визначення майбутнього суспільного устрою. Новий порядок уявлявся як рух до всебічного оновлення державного і політичного устрою. Крім поняття «суспільно-політичний устрій» використовувалися такі поняття як «суспільний устрій», «суспільний лад», «соціальний устрій», «суспільно-економічна формація», «соціально-політична організація», «соціальний лад», «соціальний устрій», «соціальний

порядок», «світовий порядок», «новий порядок» та інші.

Реальні соціальні зміни у ХХ ст. засвідчили, що ідеальне гармонійне суспільство створити ніде не вдалося, а шлях до нього позначився не лише певними здобутками, але й соціальними трагедіями і, навіть, катастрофами. Діалектика прагнень видатних мислителів до пошуку шляхів створення досконалого, справедливого суспільства і реальних наслідків соціальних змін на цьому шляху, що включають не лише здобутки, але й трагічні втрати в суспільстві майбутнього зумовили появу такого жанру як антиутопія.

Вичення впливу утопій та антиутопій на суспільне життя та соціальні зміни актуалізує проблему літературно-художнього осмислення суспільно-політичного устрою у творчості Г. Велза.

2.2 Соціокогнітивний підхід у дослідженні соціо-політичного устрою

Осмислення соціально-політичного устрою з давніх часів постає як актуальна проблема соціального пізнання, дослідження якої вимагає не лише розробки відповідного методологічного інструментарію, але й постійного вдосконалення цього інструментарію, оскільки в житті кожного суспільства відбуваються не лише ті процеси, що його зберігають, але й ті, що його змінюють у тому чи іншому напрямі. Процес вдосконалення методологічного інструментарію соціального пізнання поступово підвів до формування соціокогнітивного підходу в осмисленні соціальних явищ і процесів.

Дослідники визнають, що проблемами пізнання та розуміння людство цікавилось з найдавніших часів, оскільки повсякденне життя людей від них вимагало відповіді на багато питань: Що є думка? Як прискорити навчання? Чому одні люди знають більше за інших? Що таке істина? Де і як зберігаються знання людини, її досвід? Як організовано розумові процеси

людини? Дослідження цих питань окреслили предметну область сучасного підходу до дослідження пізнання [Баксанський 2012, с. 39].

Роздуми про природу пізнання були зосереджені навколо відомої у філософії дилеми «структура – процес». Стосовно когнітивної психології термін «структура» означає метафоричне (умовне) уявлення про те, як організовані розумові механізми. До опису когнітивних структур відносяться метафори «відділень у мозку», «бібліотек», «рівневої переробки», «логічних (а також семантичних та ін.) дерев», «схем», «фреймів» тощо. Терміном «процес» позначають певні набори операцій або функцій, що аналізують та перетворюють уявний досвід людини. За сучасними уявленнями обробка інформації постає як результат спільного, взаємопов'язаного функціонування структур та відповідних процесів. У цьому взаємозв'язку структури певним чином управляють процесами, а процеси, своєю чергою, у міру протікання, видозмінюють існуючі структури формують нові [Баксанський 2012, с. 39].

З кінця 50-х років ХХ ст. інтереси вчених знову сконцентрувалися на когнітивних темах – увазі, пам'яті, розпізнаванні образів, мові та мисленні, проте мова про ці процеси йшла вже на новому рівні. Когнітивна революція, як часто називають цей період розвитку психології, була пов'язана з успіхами кібернетики, лінгвістики та комп'ютерної науки. Розвиток кібернетики, теорії зв'язку та теорії інформації «спровокували» проведення експериментів щодо розподілу та стійкості уваги, розпізнавання образів. З'явилися нові моделі пізнавальних процесів, які швидко подолали міждисциплінарний бар'єр і були освоєні когнітивною психологією. Лінгвістичні дослідження Сепіра, Уорфа, Н. Хомського та інших привели до розуміння зв'язку між мовою, носієм якої є людина, і специфікою її сприйняття та пояснення світу, а також до виявлення загальної структури мовних граматик (глибинні та поверхневі структури). Таким чином, мовні процеси та вироблені лінгвістикою моделі (зокрема, семантичні поля) міцно увійшли до галузі інтересів когнітивної психології [Баксанський 2012, с. 41-42].

Політична сфера комунікації зумовила виділення особливої мовної підсистеми, яка перебуває на перетині двох наук: лінгвістики та політології (політична лінгвістика чи лінгвополітологія). а в основі цього формування перебуває політична мова. Політична мова як вторинна мовна підсистема зумовлена специфікою комунікативного впливу та своєрідним тезаурусом. Досвід філологічних досліджень політичної мови представлений впливом на мовну систему екстралінгвістичних факторів, пов'язаних із революційними, політичними перетвореннями, формуванням мови радянської доби, періоду демократичних перетворень, роботами стилістичного та соціолінгвістичного характеру, в яких аналізувалась історія формування суспільно-політичної лексики та її використання у працях відомих політиків і письменників. Зв'язок історії мови з історією суспільства – одна з найважливіших проблем сучасного мовознавства [Воробйова 2008, с. 5].

Дослідження будь-якого суспільства та його соціально-політичного устрою є надзвичайно складною проблемою, оскільки саме суспільство є дуже складною соціальною системою, люди та соціальні утворення, з яких складається це суспільство, теж є складними системами, а крім того на їхню життєдіяльність мають величезний вплив такі вагомні чинники як природне середовище, ментальність, культура, соціальні умови життя, що визначають способи освоєння природного та соціального світу.

Британський соціолог Е. Гідденс визначив вивчення співвідношення між соціальним відтворенням і трансформацією як соціологічну проблему. «Неперервність та змінність у суспільному житті можна уявити у вигляді «суміші» навмисних і ненавмисних наслідків людських дій. Завдання соціології – дослідити отриманий в результаті баланс між **соціальним відтворенням і трансформацією**. Соціальне відтворення показує, яким чином суспільство «підтримує своє життя» в часі, трансформація означає зміни, до яких схильні суспільства» [Гидденс 1999, с. 32-33]. Соціологічний підхід Е. Гідденса, необхідно враховувати в когнітивному аналізі соціально-

політичного устрою.

Оскільки когнітивна наука має міждисциплінарний комплексний характер, то соціокогнітивне дослідження соціально-політичного устрою вимагає використання адекватних методів, зокрема соціокультурного аналізу. Поняття «соціокультурний аналіз» позначає не стільки особливу наукову дисципліну, «скільки напрямок теоретичного дослідження, що застосовує методологію та аналітичний апарат культурної антропології, соціології та філософії культури і ставить за мету виявлення та аналіз закономірностей соціокультурних змін» (Л.Г. Іонін). В методології соціокультурного аналізу обґрунтовуються дві взаємопов'язані тенденції соціокультурних змін: інституціоналізація, що здійснюється за допомогою певних соціокультурних механізмів, та універсальна як процес розкриття сутнісних сил людини, що реалізуються в процесі антропосоціогенезу [Резник 2012, с. 305-307].

В методології соціокультурного аналізу найбільш важливими та методологічно значущими є соціальний та культурний аналіз. Якщо соціальний аналіз спрямований на дослідження соціальної якості людини як особистості та інституціональних форм, представлених у нормативно опосередкованих та статусно обумовлених рольових відносинах, то культурний аналіз орієнтований із самого початку на вивчення природного та культурного середовища існування людини та тих життєвих форм, які зумовлені природою та виражені в культурі як універсальному способі існування і розвитку соціуму. Соціальний аналіз включає два взаємопов'язані аспекти: інституційний та позиційний. Інституціоналізація вивчає процес і результат структурного та функціонального сполучення культури та соціальної системи. Залежно від авторського підходу виділяють той чи інший аспект інституціоналізації [Резник 2012, с. 309-313].

Позиційний аналіз – це метод вивчення соціальних позицій певних учасників подій та ситуацій взаємодії, які найбільше впливають на підтримку чи усунення існуючих протиріч (соціальних проблем). Метод застосовується

для вивчення розстановки зусиль у конкретному соціальному просторі між суб'єктами спільного життя. У предмет соціального аналізу має бути включена як сама соціальна реальність, так і її сприйняття, уявлення про її розвиток, що виникають у суб'єктів залежно від їхньої позиції в реальному соціальному просторі. Соціальне життя необхідно розглядати як мережу «невидимих» зв'язків, які утворюють простір, що складається із зовнішніх по відношенню одна до одної позицій. Відносини між позиціями суб'єктів у соціальному просторі слід розглядати як «об'єктивні», тобто, незведені до взаємодій зв'язку у сфері розподілу ресурсів чи капіталу. Для більш адекватного розуміння і зміни соціального життя слід використовувати можливості, що надаються символічною владою та символічним капіталом («щоб змінити світ, необхідно змінити способи його творення – як загальне уявлення про світ, так і практичні шляхи формування та відтворення соціальних груп») [Резник 2012, с. 313-314].

Культурний аналіз (підхід) сформувався в контексті виявлення та опису «глибинних» верств культури, до якого найближче підійшла соціальна та культурна антропологія. Загальна теорія соціальної реальності не може обійтися без синтезу соціологічних та культурантропологічних підходів, які вивчають дві взаємопов'язані сторони – соціальні інститути та культуру. За інституційними феноменами соціального життя лежать «глибинні» позаінституційні структури, які є предметом вивчення антропології (на прикладі примітивних суспільств). Без їх розуміння неможливо проникнути на «онтологічний» рівень соціокультурної реальності, що охоплює сутнісні моделі людського існування. Соціокультурна антропологія займається вивченням культурних аспектів життєвих форм [Резник 2012, с. 315-316].

На відміну від інститутів як штучних утворень життєві форми мають «природне» походження: виникають у конкретних умовах місця (природного та соціального оточення) та часу (на певному проміжку історичної еволюції певної спільноти). Життєві форми по суті є способами біосоціального

існування людей, у яких здійснюються процеси відтворення людини як виду. Якщо розглядати життєві форми як цілісні соціокультурні утворення (в абстракції від своїх природних передумов), то їх типових проявів можна назвати такі одиниці: артефакти (матеріальний апарат життєвої форми, її ресурси), організовані типові дії (певні поведінкові моделі і технології) і символічні аспекти (загальні ідеї та смисли, якими керуються у своєму житті члени цієї спільності) [Резнік 20123, с. 317-318].

Аналіз методологічних засад соціокультурного підходу в пізнанні соціальних явищ і процесів визначає основу для дослідження соціально-політичного устрою в контексті когнітивної лінгвістики.

Дослідники З. Д. Попова та І. А. Стернін виділили основні напрямки в сучасній когнітивній лінгвістиці. Культурологічний напрямок розглядає вивчення концептів як елементів культури з опорою на здобутки різних наук. В таких дослідженнях мова виступає як одне із джерел знань про концепти. Логічний напрямок – аналіз концептів логічними методами поза прямою залежністю від їхньої мовної форми. Семантико-когнітивний напрямок включає вивчення лексичної і граматичної семантики мови як засобу доступу до змісту концептів, як засобу їх моделювання, тобто від семантики мови до концептосфери. Філософсько-семіотичний напрямок – досліджуються когнітивні основи знаковості [Попова 2007, с. 12].

Ю. Резнік стверджує, що соціальна (соціокультурна) реальність розглядається як результат символічного конструювання суб'єктом власної проблемної та пізнавальної ситуації. Вчений має справу з двома аспектами реальності, що конструюється: 1) аналіз текстової, зокрема, вербальної інформації, що міститься в описах (картинах) соціального світу та фактично сформованих моделях поведінки діючих суб'єктів; 2) аналіз контексту як визначення відповідності між конкретним фрагментом тексту (змістом діяльності) та реальними умовами діяльності суб'єкта. Контекстуальний аналіз передбачає: а) опис проблемної ситуації («топографія» контексту –

визначення місця дії та масштабу проблемної ситуації); б) розкриття структурного змісту проблемної ситуації та встановлення смислових кордонів (морфологія контексту – вивчення будови проблемної ситуації); в) виявлення функціональних властивостей та зв'язків проблемної ситуації з урахуванням їх смислового призначення («фізіологія» контексту – вивчення процесів вирішення даної проблемної ситуації); г) визначення типів проблем та їх смислової специфіки (розробка типології пізнавальних стратегій суб'єкта та способів їх реалізації) [Резник 2012, с. 319].

Поширеність поняття «соціально-політичний устрій» як у науковій, так і в художній та публіцистичній літературі засвідчує, що це поняття є вербалізованим концептом, а вивчення його когнітивної ролі здійснюється засобами когнітивної лінгвістики.

Концепти внутрішньо організовані за польовим принципом і включають чуттєвий образ, інформаційний зміст та інтерпретаційне поле. Структура концепту утворена когнітивними ознаками різного рангу, які різняться за рівнем яскравості у свідомості їх носіїв та упорядковуються у структурі концепту за польовою ознакою. Метод семантико-когнітивного аналізу передбачає, що в процесі лінгвокогнітивного дослідження відбувається перехід від змісту значень до змісту концептів у ході особливого етапу опису – когнітивної інтерпретації, яка є тим етапом семантико-когнітивного аналізу, без якого дослідження залишається в рамках лінгвістичної семантики [Попова 2007, с. 15].

Отже, розвиток когнітивної науки, яка має характер комплексного міждисциплінарного знання, створює підґрунтя для глибокого осмислення сутності феномена соціально-політичного устрою та його ролі у взаємодії соціальних суб'єктів. Методологічний інструментарій такого дослідження ґрунтується на методах когнітивної психології, лінгвістики, політології, соціології, соціальної філософії, зокрема таких як соціокультурний аналіз, інституційний аналіз, позиційний аналіз, культурний аналіз, концептуальний

аналіз, лінгвокультурний аналіз, логічний аналіз, семантико-когнітивний аналіз, філософсько-семіотичний аналіз, методи інтерактивного символізму, символічного конструювання, текстуального аналізу, контекстуального аналізу, семантико-когнітивного аналізу. Оскільки загальним предметом когнітивної науки є вивчення свідомості, то результатом соціокогнітивного дослідження концепту соціально-політичного устрою має бути виявлення тих смислів у свідомості людей, що породжені цим концептом.

Методологічний інструментарій когнітивної науки створює підґрунтя для більш глибокого осмислення феномену соціально-політичного устрою в творчості Г. Велза та виявлення тих смислів, що він вкладав у це поняття.

2.3 Методи та етапи дослідження відображення соціо-політичного устрою у творах Г. Велза

Творчість Г. Велза, як і кожного видатного митця, зумовлюється життєвим шляхом письменника, його життєвим досвідом, світоглядом та відношенням до оточуючого світу. Тому для розуміння змісту та специфіки основних етапів творчості Г. Велза, зокрема формування його уявлень про соціально-політичний устрій, необхідно звернутися до тих основних подій, що визначили становлення особистості письменника та зміст його творів.

Г. Велз (1866–1946) був людиною, про яких кажуть – “madeselfman” («створила сам себе»). Успіхів і в науці, і літературі він досяг завдяки великій працелюбності та наполегливості. Своє майбутнє юнак вбачав у науці: вже під час навчання в Нормальній школі він висунув дуже сміливі наукові припущення і концепції. Участь в студентському дискусійному клубі та Фабіанському товаристві дали вихід активному політичному темпераменту Г. Велза: він пропагує реформістські ідеї про перетворення суспільного

ладу, висуває теорію технократії, за якою майбутнє людства буде визначати технічна інтелігенція. Ідея прогресу стала нервом усієї його наукової та художньої спадщини. Людина, Наука і Суспільство визначили основне коло проблем його романів [Бондаренко 2014, с. 76].

З дитинства у Г. Велза сформувалася потреба в читанні книг. Під час перебування в садибі дядька Альфреда Вільямса він потай робив нальоти на книжкові шафи в салоні та встиг прочитати чимало книг. Серед книг він виявив книгу Плутарха у перекладі Ленгорна. Саме там він отримав уявлення про державу та суспільний устрій [Кагарлицкий 1989, с. 45-47].

У період навчання Г. Велза в Нормальній школі відомий вчений Томас Гакслі став його духовним батьком. Т. Гакслі на той час став живою легендою, за його плечима було вже три з лишком десятиліття гучної слави. Гакслі був чудовим полемістом, письменником, людиною різнобічної культури, одним словом – блискучою особистістю. У життя Велза увійшла одна з найзначніших постатей XIX ст. Гакслі був упевнений, що не повинно бути меж між літературою та наукою. Виховуючи з Велза вченого, Гакслі виховував з нього письменника і просвітителя [Кагарлицкий 1989, с. 63-64]. Г. Прашкевич зазначає, що для Велза спілкування з Гакслі мало велике світоглядне значення. «Якщо еволюцією не керують ніякі вищі сили, то відпадає потреба в будь-якому божественному втручанні, хіба не так? І звідси друге. Якщо людство розвивається за законами еволюції, то це розвиток можна передбачати, чи навіть коригувати?» [Прашкевич, 2010, с. 9]

В Нормальній школі Велз отримав ясне уявлення про таких великих світових творців, як Гете, Карлейль, Шеллі, Тенісон, Шекспір, Драйден, Мілтон, Поуп і, само собою, Будда, Мухаммед, Конфуцій, Христос, філософів усіх часів. Він усвідомив, чому саме ці люди визначали перебіг історії. Величезне значення нього мало знайомство з філософом та утопістом В. Моррісом, який створив утопію «Вісті нізвідки» [Прашкевич 2010, с.11].

В. Морріс відіграв велику роль у формуванні Г. Велза як особистості.

Протест Морріса проти вікторіанського суспільства зробив із нього одного з лідерів лівого руху в Англії і естетичне коріння. У оповіданні Г. Велза «Препарат під мікроскопом» (він відсилає до нього читачів своєї автобіографії) студент Хілл, багато в чому схожий на тодішнього Велза, дає читати своїм товаришам моррісівські «Вісті нізвідки» (хоча ця знаменита утопія опублікована через чотири роки після відходу Велза з Нормальної школи). Морріс не міг не справити на нього враження. Він був поетом, письменником, художником, архітектором і володів багатьма ремеслами. Морріс писав про людей, їх життя, вірив, що, оновлюючи смак публіки, він сприяє приходу нового суспільства [Кагарлицкий 1989, с. 71, 74-78].

Описані вище події характеризують етап підготовки Г. Велза до вступу в літературне життя. Наступний етап характеризується постійними його зусиллями утвердитися в журналістиці.

Коли Г. Велз відчув розчарування у фабіанцях, для нього залишався один спосіб висловити свої погляди: заснувати журнал. І двадцятирічному недбалому студенту це вдалося! У грудні 1886 року вийшов перший номер «Журналу наукових шкіл». Г. Велз мав можливість висловлювати сміливі наукові прогнози, які потім допомогли йому як науковому фантасту і в його перших літературних дослідях. Реєстратор заборонив Велза всі відволікаючі від занять справи, але на нього це не подіяло, хоча формально довелося передати редакторську посаду одному з друзів, і статті та розповіді за його підписом із «Журналу наукових шкіл» зникли [Кагарлицкий 1989, С. 80-81].

Дослідники визначили специфіку підходу Г. Велза до організації своєї творчої діяльності щодо літературно-художнього аналізу суспільства. Він писав, що «для того, щоб дати певне уявлення про суспільство і, в першу чергу, про людину у творі, необхідно спочатку показати її у відношенні до всесвіту, потім до історії, після цього – у відношенні до інших людей, до інших суспільств і до всього людства» [Прашкевич 2010, с. 86].

Під час одного з приїздів до садиби дядька в Ап-Парк Г. Велз прочитав

книгу Платона «Держава». І хоча, за його власним визнанням, не дуже багато в ній зрозумів, але в його свідомість проникла зовсім нова для нього ідея. До цього він сприймав приватну власність так як його мати сприймала монархію і церкву. Тепер він зрозумів, що можлива й інша організація суспільства, за якої спільний інтерес перемаже «економічний індивідуалізм». До бунту проти монархії та релігії приєдналося неприйняття існуючих економічних відносин [Кагарлицький 1989, с. 78].

Під впливом спілкування дискусійного товариства Морріса Г. Велз дедалі привабливішими знаходив ідеї соціалізму. Він відносив соціалізм просто до якоїсь специфічної реакції різних інтелектуалів на зміну масштабу людської діяльності, навіть збирався написати з цього приводу «Нарис побудови нового суспільства» [Прашкевич 2010, с.11].

Це було не просто захоплення Г. Велза соціалістичними ідеями, це було прагнення осмислити соціальні явища, знайти методи їх осмислення.

Коли Г. Велз учителював у Мідхерсті, він купив книжку Г. Джорджа «Прогрес і бідність». Автор вважав, що націоналізація землі і оподаткування її високою рентою покладе край бідності. Саме ця книга захопила свідомість Велза, який, став «соціалістом емоційного забарвлення», хоча емоції в нього були інші. Він обурювався проти умов життя своїх та своєї сім'ї. Розповідаючи про свій шлях до соціалізму, Г. Велз неодмінно обговорював, що він – син крамаря, що розорився [Кагарлицький 1989, с. 78-79].

Г. Велз ледве вижив після побиття на футбольному полі й опинився аж на чотири місяці у маєтку свого дядька в Ап-парці. Він узявся за продовження роботи над романом «Компаньонка леді Франкленд», але чим вище ставала купа списаного паперу, тим більше переконувався, що це все нікуди не годиться. «Дитяча мазня» – інших слів до своєї тодішньої літературної продукції він підібрати не міг. Цей період не пройшов безслідно, він тепер читав не так як раніше, а прагнув проникнути в літературну техніку кожного автора, чия книга потрапляла в його руки. Він

грунтовно опрацював твори Шеллі, Кітса, Гейне, Уїтмена, Лема, Стівенсона, Готорна та в додаток – велику кількість популярних романів. Ці місяці літературного учнівства закінчилися тим, що він зібрав майже все, що було написано в Холті та Ап-парці, і спалив [Кагарлицький 1989, с. 86, 88].

Описані події стали першим етапом на шляху Г. Велза до літературної діяльності. У травні 1889 р. він склав так звані «проміжні іспити» на звання бакалавра наук, а на початку 1890 р. отримав звання бакалавра, а через рік – звання дійсного члена Коледжу наставників. В 1889 р. його запросили на роботу в Університетський заочний коледж і до роботи редакції газети «Едьюкейшенл таймс». Її редактор запросив Г. Велза бути журналістом і передав йому секрети свого ремесла [Кагарлицький 1989, с. 94-99].

В період журналістської діяльності Г. Велз прочитав роман про журналістів і зрозумів, що без опису повсякденності до читача наблизитися дуже важко [Кагарлицький 1989, с. 110-111].

Метод включення елементів повсякденності став важливим засобом створення ситуацій у новелах Г. Велза.

Майже на початку своєї професійної літературної діяльності, в 1894 р., Г. Велз опублікував у журналі «Нейчур» статтю «Популяризація науки», де не вчених ставив за приклад письменникам. Він вважав, що популяризатор науки повинен керуватися принципом: спочатку ставиться проблема, потім крок за кроком ми разом із читачем рухаємось до її вирішення. Писати він вчився у письменників [Кагарлицький 1989, с. 118].

Коли Г. Велз писав свої анонімні статті про подорож за часом для «Всякої всячини», він здогадався, у чому була головна причина його невдач. Раніше він думав, що чим незвичайніша розповідь, тим незвичайнішою має бути обстановка, в якій все відбувається. Коли він взявся за роман, замовлений Хенлі, він зрозумів, що чим більш неймовірні речі збирається розповідати, тим звичніше має бути обстановка. Тому він постарався поселити Мандрівника по часу в такому влаштованому та комфортному

буржуазному будинку, який тільки зумів придумати. З цього моменту, можна вважати, **закінчується формування велзівського методу**. Він тепер завжди прагнув до найбільш можливої простоти, причому як обстановки, а й способу висловлювання. Так він і знайшов свого читача [Кагарлицький 1989, с. 129].

Парадоксальне мислення Г. Велза було джерелом створення нового жанру – наукової фантастики. Це не просто поєднання нового наукового знання та літератури, але саме соціально-філософський жанр, що досліджує за допомогою несподівано високого ступеня умовності наявні соціальні проблеми. В романі «Машина часу» (1895) Г. Велз екстраполює сучасні тенденції існування двох культур – інтелектуального «верху» та індустріального «низу» у майбутнє і виявляє там сумну картину виродження і першого, і другого [Новикова 2013, с. 42].

Герой роману перенісся на Машині часу у 802701 рік і вивив, що в суспільстві майбутнього соціальні «верхи» перетворилися на «елоїв», а низи на «морлоків». Мандрівник по часу зазначає: «Однак навіть і ця по своєму закінчена цивілізація давно пройшла свій зеніт і схилилася до занепаду. Надмірна забезпеченість жителів Верхнього Світу призвела їх до поступової дегенерації, до загального виродження, зменшення зросту, сил та розумових здібностей. Це я побачив досить ясно. Що відбулося з Підземними Жителями я ще не знав, але все побачене мною до цього часу показувало, що «морлоки», як їх називали мешканці Верхнього Світу, пішли ще далі від теперішнього людського типу, ніж «елої» – прекрасна наземна раса, з якою я вже познайомився» [Уэллс 1988, с. 68].

Отже, екстраполяція реальних соціальних явищ у фантастичні умови постає як метод, що був створений Г. Велзом для фантастичних романів.

Роман Г. Велза «Війна світів» (1898) належить до раннього періоду його творчості і засвідчує появу нових підходів до розуміння співвідношення фантастичного і наукового, умовного і реального. Якщо в «Машині часу» фантастика пов'язана зі світовою традицією фантастичної подорожі, а в

«Острові доктора Моро» вона зводиться до робінзонади і тваринної алегорії, то «Війна світів» починається як побутовий роман. Основний композиційний прийом – фантастика нібито пронизує реальність: вже відбувся вибух на далекій планеті, але людство безтурботне [Бондаренко 2014, с. 76-77].

Г. Велз використовує такий літературний метод як вторгнення у спокійне життя жителів Англії фантастичної руйнівної сили (марсіан).

В романі розгортаються події, пов'язані зі вторгненням марсіан на Землю, яку вона почали завойовувати після висадки в Англії. Тривалий час 50 велетнів наганяли жах на жителів Землі, використовуючи небаченої сили зброю, що руйнувала всі перепони на їхньому шляху. Г. Велз, описуючи протистояння двох світів, землян і марсіан, показав наскільки вразливою може бути соціальна організація жителів Землі перед несподіваними і непередбачуваними загрозами. Люди, яким вдалося врятуватися від нашествия марсіан, пережили неймовірний жах. І все ж сталося диво, що зумовлене біологічною еволюцією мешканців Землі. Невідомі бактерії, до яких протягом багатьох тисячоліть пристосовувалися земляни, за короткий час знищили всіх марсіан [Уэллс 1988, с. 382-383]. «Війну світів» називають романом-попередженням, в якому є пророцтво про появу хімічної зброї – отруйних газів, що були використані уже в Першій світовій війні.

У 1901 році вийшов роман Г. Велза «Перші люди на Місяці» (“The First Men in the Moon”) – одним із найбільш прочитаних його романів. Кейвор і Бедфорд на незвичайній кулі потрапили на Місяць. Мешканці Місяця – селеніти, хоч і маленькі, але силою захопили Бедфорда та Кейвора у своє підземне царство, де їх правитель Великий Лунарій. Знову метод Г. Велза, у якому поєднувалося неймовірне і реальне, став основним для описання селенітів – жителів Місяця. Суспільство селенітів не було для Г. Велза суспільством абстрактним, повністю ним вигаданим. Місяць в уяві письменника був просто ще одним досить глухим графством Великобританії. Кейвор захоплений, він шукає порозуміння та намагається розібратися в

соціології селенітів, розпитує їх, осмислює почуте, а водночас розповідає селенітам про земну цивілізацію. Селеніти вражені від почутого про соціальну організацію на Землі. «Як? На Землі існує багато держав? Немає єдності? Постійно точаться війни між державами? Селеніти налякані. Як? На землі постійно відбуваються вбивства? Чи руйнуються цілі міста? Царять невігластво та насильство? Ні, вони не хочуть нічого чути і позбавляють Кейвора зв'язку із Землею. Вони бояться, що земляни прибудуть на Місяць у величезній кількості та зі зброєю в руках» [Прашкевич 2010, с. 39-40].

Перші роки ХХ ст. позначили новий етап у творчості Г. Велза, що характеризується переходом до створення романів-трактатів, публіцистично-соціологічних книг. Серед них: «Предбачення» – “Anticipation of the Reaction of Mechanical and Scientific Progress upon Human Life and Thought”, 1901 р., “Mankind in the Making”, 1903 р., «Сучасна утопія» та інші. В названих романах Г. Велз вторгся у світ напружених політико-економічних дискусій, висуваючи в ролі «пророка», який пропонував власні способи лікування хвороб, що вразили тогочасне суспільство [Гиленсон 1981, с. 22].

«Укрупнення за допомогою фантастичної образності соціальних вад, що нагадує про традицію соціальної сатири Свіфта, дозволяє Г. Велзу створити цілу низку творів, що пропонують утопічні та прогностичні конструкції: «Люди як боги» (“Men like Gods”, 1923), трактат «Предбачення» (1901), трактат «Сучасна утопія» (“A Modern Utopia”, 1905), де висунуто проект перебудови світу на основах державного соціалізму з широким допущенням приватного підприємництва, трактат про буржуазно-просвітницькі реформи «Нові світи замість старих» (1908) [Новікова 2013, с. 42].

У 1902 р. побачила світ книга Г. Велза «Предбачення» (“Anticipations of the Reaction of Mechanical and Scientific Progress Upon Human Life and Thought”). Цю роботу Г. Велз вважав наріжним каменем у зведенні своїх майбутніх соціологічних і футурологічних праць. Дослідники відзначають величезне бажання Г. Велза підірвати повільну та консервативну монархію,

яке давно мучило його. Він писав, що техніка і наука у ХХ ст. все більше і більше впливатимуть на людину, визначатимуть розвиток світової цивілізації. І лише світова держава може забезпечити справжній мир та спокій на Землі. Він закликав подумати, чи можуть вестись війни всередині єдиної, справедливо побудованої держави? [Прашкевич 2010, с. 38]

М. Чертанов зазначав, що публікація «Передбачення» є початком нового етапу в творчості Г. Велза. «Майбутнє Велз почав пророкувати давно; визнання як серйозний футуролог він отримав лише після того, як було опубліковано «Передбачення» [Чертанов 2010, с. 57]. Г. Велз вважав, що в майбутній єдиній Світовій державі суспільство складатиметься з чотирьох класів: 1) багаті люди (власники акцій, рантьє, що живуть на дивіденди); 2) продуктивний клас (розумний, освічений, що активно розвивається); 3) люди, які взагалі нічого не виробляють, зате займаються управлінням; 4) нижчий клас [Прашкевич 2010, с. 39].

У 1905 р. Г. Велз видав роман-трактат «Сучасна утопія» («A Modern Utopia»). Цю роботу він вважав найважливішою для себе, бо в ній позначена визначальна для нього стратегія пошуку майбутнього. Він визначає низку питань, на які хоче знайти відповідь. Серед них: Що ми можемо знати про те, що на нас чекає в далекому майбутньому? Що ми можемо думати про це? Як уявляти майбутнє? Зникнуть раси, залишаться люди, які говорять однією мовою; люди будуть користуватися винятковою свободою – жити, де хочуть, займатися, чим хочуть; права у всіх будуть однакові, і особистий талант можна розвивати як хочеш. Жодних класів, каст, праця бажана і доступна. Всі громадяни майбутнього будуть розділені на чотири типи: поетичний; кінетичний; неосвічений; і, нарешті, нижчий [Кагарлицкий 1989, с. 48].

На етапі написання фантастичних романів відбулося перенесення в центр уваги письменника соціальних проблем, суперечностей і конфліктів. Це проявилось у формуванні концептосфери соціально-політичного устрою.

В 1920 р. Г. Велз після поїздки в радянську Росію опублікував книгу

«Росія в імлі». Його не залишала думка про шляхи до справедливого суспільства, а тому цікавили зміни, що відбувалися в Росії після захоплення влади більшовиками. «Від мене не приховалось, що у багатьох із більшовиків, із якими я зустрічався, вже сколихнулося в душі тривожна підозра про істине становище справ, і вони починають розуміти, що те, що відбулося в Росії, – зовсім не передбачена Марксом соціалістична революція, а в дійсності вони не завоювали владу в державі, а просто зійшли на борт корабля, який зазнав аварії» [Уэллс 1970, с. 66-67].

Бесіда Г Велза і Леніна, якого він назвав, «кремлівським мрійником», стосувалася двох найважливіших тем. Одну вів Г. Велз: «Як ви уявляєте собі майбутню Росію? Яку державу прагнете збудувати?»; іншу Ленін: «Чому в Англії не розпочинається соціальна революція? Чому ви нічого не робите, щоби прискорити її? Коли ви знищите капіталізм і створите комуністичну державу? Велз вважав, що у багатьох питаннях комуністи проводять свою лінію надто швидко та жорстко, руйнуючи в результаті те, чого ще не почали будувати. У Петрограді більшовики знищили торгівлю набагато раніше, ніж запровадили нормовану видачу продуктів. «Я вірю, – сказав Г. Велз Леніну, – що внаслідок великої та завзятої виховної роботи теперішня капіталістична система може стати «цивілізованою» і перетворитися на всесвітню колективістську систему». Але Ленін тільки похитав головою. Його думка була невіддільною від понять класової боротьби, повалення капіталістичного ладу, диктатури пролетаріату... [Прашкевич 2010, с. 76]

У 1923 р. Г. Велз видав утопію «Люди як боги» (“Men like Gods”). З роками філософських питань до світу у письменника не поменшало, хіба що вони поглибилися. Чи розвивається суспільство? Чи змінюється людина? Куди можуть завести людство соціалістичні, марксистські переконання? Чи не показав себе комунізм силою, що виключно руйнує? Чи можна виправити суть людини проти її власного бажання? Чи чекає на нас якась нова мораль? Що взагалі відбувається з розвитком людини, чи стає вона більш здатною

досягати по-справжньому великих цілей? У цій утопії виразно відчуваються відгомони колишніх фантастичних романів Велза, який ніби кидає ще один погляд назад – на вже написане, але все одно дивиться в майбутнє. Герою книги містеру Барнстейплу, який був освіченою людиною, дійсно вдалося потрапити в майбутнє. Утопія – це чудовий світ і там усе чудово. Це вам не закопчені тісні міста Англії. У небі немає задушливого диму, праця не вимагає примусу, закони замінені совістю, убожество бідності (як і розкоші) поступилося місцем істинній красі. Мандрівники вражені, але й утопійці вражені. Вони дивуються, що наука землян ще не використовує енергії атома. Утопійці готові спілкуватися. Але земляни не готові. Війна за війною, криваві соціальні революції, що тисячі разів приголомшували людство, непомітно змінили психіку землян. Вони вже не вірять, що хтось у світі здатний бути добрим [Прашкевич 2010, с. 80].

Більшість героїв Г. Велз є не стільки образами, скільки голосами, які пояснюють ідеї автора. Це особливо помітно в романі «Світ Вільяма Кліссольда» (1926 р.). Герой його – вчений та підприємець. Та й хто інший може збудувати єдине майбутнє? Люди від верстата? Ні, пролетаріат ніколи не цікавив Г. Велза, він взагалі вважав цей клас вимираючим. Селяни? Про це навіть не думають крайні консерватори. Побудувати єдину Світову державу може лише людина науки та капіталу! [Прашкевич 2010, с. 78]

Найбільш повно Г. Велз виклав свої думки в 1928 році у роботі «Легальна змова» (“The Open Conspiracy: Blue Prints for a World Revolution”). Ідею технократичної революції він тепер міцно пов'язував із кейнсіанською ідеєю регульованого капіталізму. Інтелектуальна еліта – ось єдина сила, від якої слід чекати на успіхи [Прашкевич 2010, с. 78].

Уявлення про осмислення Г. Велзом соціально-політичного устрою у творах будуть неповними, якщо не звернутися до аналізу його роботи «Новий світовий порядок», яка була видана в 1940 р. [Уэллс 2021]

У Передмові до цієї книги «Герберт Джордж Велз. Майбутнє нашого

світу: процвітання чи загибель?» В. Катасонов зазначає, що багато дебатів на тему війни, соціалізму, світового уряду, були спровоковані вісімдесят років тому роботою Велза «Новий світовий порядок», але вони вже давно забуті. Мабуть, єдина причина, через яку час від часу згадують цей твір Велза, – це сучасні дискусії з прав людини. Саме у цій галузі книга залишила найбільш видимий слід [Катасонов 2021, с. 15].

У книзі «Новий світовий порядок» Г. Велз підвів підсумки своїх роздумів про соціально-політичний устрій. Більшість ідей Г. Велза у тому чи іншому вигляді вже було сформульовано у попередніх роботах письменника. Погрози і виклики, що б'ють на горизонті, не дають Велзу спокою. Він мало займається художньої літературою. Вся його увага заточена на «порятунок людства». У кожній наступній роботі градус есхатологічних передчуттів підвищується. У «Новому світовому порядку» він набагато вищий, ніж у «Відкритій змові». Засоби порятунку людства Велз став шукати вже не у сфері науки і техніки (ці ілюзії зникли в роки Першої світової війни, коли вся міць науки та техніки була кинута на знищення людей), а в сфері політики, економіки, соціальних відносин та освіти [Катасонов 2021, с. 3-4].

Наведений огляд творів Г. Велза дає підстави для таких висновків. Етапи та методи дослідження відображення соціально-політичного устрою у творах Г. Велза визначалися життєвим шляхом та зростанням майстерності письменника. На формування особистості Г. Велза найбільший вплив мали такі видатні особистості як Томас Гакслі, який виховував з нього вченого, письменника і просвітника, Вільям Морріс, який залучив його до дискусій інтелектуалів щодо шляхів вирішення соціальних проблем та вдосконалення суспільного устрою. Важливу роль у становленні особистості Г. Велза відіграли його невгамовний потяг до читання книг, самоосвіти, працелюбство та цілеспрямованість. Герберт Джордж Велз був людиною, про яких кажуть – “madeselfman” («створила сам себе»). Велике значення для становлення особистості Г. Велза мало його знайомство із ідеями видатних мислителів,

досвідом письменників та журналістів. Г. Велз знайшов свій шлях до душі читачів.

Першим етапом відображення соціо-політичного устрою у творах Г. Велза була його журналістська діяльність. На середину 90-х років XIX ст., за оцінкою Ю. Кагарлицького, закінчується формування велзівського методу літературної творчості. Вихід першого роману «Машина часу», що складався із статей, надрукованих у журналах, засвідчило появу нового талановитого письменника в літературі Великої Британії. Новим етапом творчості Г. Велза стала публікація «Передбачення» (1901 р.) – книга, яка принесла йому визнання як серйозного футуролога. Ідея соціально-політичного устрою, реального та бажаного, червоною ниткою відображена в низці його творів. Він став засновником жанру соціально-фантастичного роману, що відкрив перспективи аналізу гострих соціальних проблем та прогнозів далеко не завжди бажаного майбутнього. Центральною ідеєю його творів є створення єдиної держави із єдиним Світовим Урядом, що виключає можливість війн, розорень, бідності, масових страждань. Завершальний етапом його творчості позначений виходом книги «Новий світовий порядок», у якій «градус есхатологічних передчуттів» письменника досягає найвищого рівня.

Підводячи підсумки другого розділу, необхідно визнати вирішальну роль авторів утопічних концепцій у розвитку уявлень про ідеальну соціальну систему. Необхідною передумовою розвитку утопічних вчень була критика існуючого суспільного устрою, яка набула ролі джерела обґрунтування властивостей більш досконалого майбутнього суспільства. Г. Велз зробив вагомий внесок у розвиток утопічної думки, обравши для цього такий жанр як соціально-філософський роман. Пройшло 75 років з того часу як Г. Велз залишив прекрасний земний світ, але його твори до цього часу захоплюють своїми ідеями читачів.

РОЗДІЛ 3
СПЕЦИФІКА ЛІНГВАЛЬНОЇ ТА КОГНІТИВНОЇ РЕПРЕЗЕНТАЦІЇ
ОСОБЛИВОСТЕЙ СОЦІО-ПОЛІТИЧНОГО УСТРОЮ У ТВОРАХ
Г. ВЕЛЗА

Ознайомлення з основними творами Г. Велза, в яких знайшло відображення феномену соціально-політичного устрою, створює передумови для дослідження цього аспекту творчості письменника засобами когнітивної лінгвістики. Здійснення когнітивних досліджень необхідно починати від особистості письменника, його світогляду, відношення до соціального світу, рухатися від відображення цього світу в літературно-художніх творах, осягаючи концептосферу художніх творів та концептосферу їхнього автора, до виявлення смислів, що формують бачення концептуальної картини світу і художньої картини світу автором, шляхом аналізу словесних і культурних образів.

3.1 Лінгвальні засоби відображення особливостей соціо-політичного устрою у творах Г. Велза

Дослідження особливостей соціо-політичного устрою у творчості Г. Велза вимагає аналізу коцептосфери тих його творів, у яких цей феномен представлений. Склад цієї частини концептосфери Г. Велза визначився певним колом концептів, що зумовлені його непересічною особистістю, яка проявилася в ролі письменника, науковця, мислителя.

Г. Велз, як і інші майстри художнього слова, рідко філософствував професійно, якщо під «професіоналізмом» розуміти абстрактне осмислення

дійсності, виражене в категоріях. А якщо розглядати філософію як особливу форму культури, що синтезує в собі художній та науковий підходи у пошуках відповідей на великі та вічні загадки буття, то тоді постать великого письменника постає цікавою для історика філософії [Горохов 2001, с. 24].

Б. Проскурін зазначав, що «вже в ранніх фантастичних творах Велз явно виходив за рамки фантастики, занурюючись не стільки в науково-технічні та технологічні дослідження та відкриття, скільки в етико-моральні проблеми сучасності, пролонгуючи і те, й інше в якесь майбутнє – далеке чи зовсім близьке, тобто розмірковуючи про людину та її долю, про людство та цивілізацію, яким трапилося розвиватися за тими соціальними, політичними, етичними «рейками», які вже прокладені або прокладаються в суспільстві» [Проскурін 2019, с. 75].

Творчість Г. Велза відрізняється цілісністю і єдністю підходів до словесноподібного осмислення часом вражаюче змінних взаємин світу і людини, що і становить ядро літератури. Органічне «переростання науково-фантастичного роману в роман соціально-політичний і побутового роману в соціально-психологічний» відбувається на проблемно-тематичному та на поетологічному рівнях, показуючи діалектику загального та своєрідного кожного з періодів його романної творчості. Структурна єдність творчості Г. Велза «особливо приватного і загального, коли поодинокі ситуація трансформується в історично масштабну», коли конфлікт у творах, чи він науково-фантастичний чи ні, завжди має «вихід у соціально-епічний план». Кожен конфлікт завжди психологічно гостро «заточений» на моральні пошуки героя чи героїв. Це поєднання приватної ситуації людини і динаміки у суспільному розвитку, на всіх етапах творчості хвилювало Г. Велза, інакше кажучи, відкрита соціальність його творчості, «зшиває» три етапи його письменницького шляху в єдність: і коли він фантазує про поєднання наукового розвитку і людяності, і коли занурюється у повсякденний побут представників англійської еліти, середнього класу, і тоді, коли розмірковує

про можливі наслідки для людства політичних процесів, що відбуваються в англійській та й світовій спільноті [Проскурин 2019, с. 75-76].

Дослідники констатують, що Г. Велз передбачав багато сюжетних ходів майбутньої історії людства і глобальні проблеми сучасної епохи, створивши роман нового типу, в якому філософські роздуми про сутність людини та її майбутнє тісно переплетені з гостросюжетним подіями. Тому його називають основоположником соціально-антропологічної фантастики. Г. Велз – один із великих мислителів ХХ століття [Горохов 2011, с. 31].

Наведені оцінки творчості Г. Велза констатують, що центральною проблемою в його літературних творах постає ЛЮДИНА у відношенні до світу. Саме «МАЛЕНЬКА ЛЮДИНА», як називає Г. Велз пересічних громадян, постає основним концептом, через який письменник відображає всі інші концепти, що характеризують соціо-політичний устрій.

Концептосфера творів Г. Велза, у яких відображено феномен соціо-політичного устрою, значною мірою характеризує світогляд письменника. В період юності він познайомився із соціалістичними ідеями і проникся ними на все життя. З дитинства він спостерігав, як у суспільстві, що засноване на приватній власності, багато людей страждають від бідності, безробіття, обмеженості в можливостях та безнадії, що зумовлені несправедливим розподілу ресурсів. Г. Велз вважав, що на зміну цьому устрою суспільства має прийти більш досконалий. В центрі його уваги опинилися такі концепти як «МАЛЕНЬКА ЛЮДИНА», «ЖИТТЯ», «ЧАС», «ВІЙНА», «ПРОСТІР», «КАТАСТРОФА», «СВІТ», «СУСПІЛЬСТВО», «СУСПІЛЬНИЙ УСТРІЙ», «ДЕГЕНЕРАЦІЯ», «УТОПІЯ», «СОЦІАЛІЗМ», «УТОПІЯ», «РОЗУМ», «ІНТЕЛЕКТУАЛЬН ЕЛІТА», «РЕВОЛЮЦІЯ», «ЄДИНА СВІТОВА ДЕРЖАВА», «НОВИЙ СВІТОВИЙ ПОРЯДОК» та інші.

Г. Велз завжди писав «свій власний роман» і при цьому ставив собі за мету «описати не більше не менше, як саме життя». Це – непросте завдання! Розповісти нероздільно про себе і про життя здатна лише людина, яка

адекватна життю. Г. Велз писав про долі людства, шляхи прогресу, закони світобудови, і він же – про «МАЛЕНЬКУ ЛЮДИНУ» [Каяво 2007, с. 8].

Власну теорію СОЦІАЛІЗМУ Г. Велз почав створювати дуже рано. У літні канікули 1886 р., які він провів на фермі у родича, він розмірковував про свою долю. Тоді він надіслав карикатуру на себе одному зі своїх університетських друзів. Там він зображений, задрімавши над папірцями із заголовками задуманих статей: «Як би я врятував країну», «Все про бога», «Секрет космосу», «Обов'язок людини» і, нарешті, «Велзовський план нової організації суспільства». Останню статтю він багато разів переписував, доки вона не перетворилася на реферат про «демократичний соціалізм», який і був ним зачитаний у Дискусійному товаристві [Кагарлицкий 1989, с. 79].

Саме важке становище МАЛЕНЬКОЇ ЛЮДИНИ стало визначальним фактором, що зумовив прихильність Г. Велза ідеям СОЦІАЛІЗМУ. В його творчості ідея соціалістичного суспільства постає як можливість усунути загрози, перед якими опинилося людство. В соціалізмі Г. Велз вбачав «план перебудови людського життя з метою заміни безпорядка порядком». Його утопічні проекти – це різні аспекти «глобального» плану: «порятунок» світу, охопленого хаосом, можна досягнути «зверху», шляхом цілеспрямованої діяльності інтелектуальної та технократичної еліти [Гиленсон 1981, с. 22].

Для позначення певних суспільств (СВІТІВ) Г. Велз використовує такі поняття: земляни, марсіани («Війна світів»), селініти («Перші люди на Місяці»), утопійці («Люди як боги»).

Створивши образи «елоїв» та «морлоків», Г. Велз засобами наукової фантастики спрогнозував сценарій паралельного соціального виродження як Заможних, так і Незаможних, як панівних класів, так і пригноблених. Г. Велз показує, що поділ суспільства на багатих і бідних веде до формування двох СВІТІВ, але належність до жодного з них не забезпечує від виродження.

Г. Велза займала думка про ЧАС як один з вимірів, що має свою протяжність і передбачає можливість по ньому переміщатися, але займала як

філософська проблема, а не технічна. Він писав не про подорожі в ЧАСІ – недаремно Мандрівник, швиденько виклавши свою теорію на самому початку роману, про неї більше не згадує. Г. Велз завжди говорив, що його фантастика не має нічого спільного з науковою фантастикою Жюль Верна, і називав себе послідовником Свіфта: його цікавила не наука, а ЛЮДСТВО, яке він алегорично зобразив у «Машині часу». В романі показані елої, які являють собою буржуазію, що деградувала і морлоки – пролетаріат, що виродився. Критики ухитрилися обходити питання, чому елої викликають у Велза жалість, а морлоки – жах і огиду, як і та обставина, що елої не панують над морлоками, а навпаки, вживаються ними в їжу. Г. Велз терпіти не міг пролетаріату. Отже, перед нами постає памфлет про буржуазію (некорисну, але милу) і трудящих (корисних, але мерзопакостних)? Але чому, цікаво, він настільки жахливо закінчується? [Чертанов 2010, с. 29]

Одним із ключових концептів у творчості Г. Велза виступає ВІЙНА – той феномен, що несе загрозу як ЛЮДИНІ, так і ЛЮДСТВУ. В 1898 р. було видано роман Г. Велза «Війна світів». Цікавим був соціально-історичний контекст виходу цього роману. У 1894 р. Марс максимально наблизився до Землі, а тема Марса широко обговорювалася вже понад десять років після відкриття астрономом Скіапареллі існування «марсіанських каналів». У 1885 р. астроном Лоуелл у книзі «Марс» припустив, що канали створені розумними істотами. Світова громадськість із захопленням ухопила за цю ідею, і доки вчені дискутували про можливість розумного життя на червоній планеті, белетристи склали фантастику. Твори про марсіан опублікували низка письменників з різних країн. Г. Велз заткнув усіх за пояс, не кажучи про художні достоїнства його роману, він заявив (і наукоподібно обґрунтував свою думку), що марсіани долетять до Землі до того моменту, коли перші читачі побачать його книгу [Чертанов 2009, с. 44].

Але це лише один бік справи – «космічний»; була і земна. Було схоже, що на Європу чекає широкомасштабна війна за колонії. Наприкінці 1895 р.,

коли писалася «Війна світів», у південноафриканській республіці Трансвааль виник конфлікт. Англійці стягували війська у свої південноафриканські колонії. З погляду Велза, ці конфлікти були абсолютно безглузді. «Війна світів» – передчуття справжньої війни [Чертанов 2010, с. 44].

Тема вторгнення марсіан і ВІЙНИ із землянами Г. Велз використав для того, щоб показати жахіття беззахисності «МАЛЕНЬКИХ ЛЮДЕЙ» перед силами іншого СВІТУ (марсіан) та нездатність протистояти їм.

У кінці 2001 р. був виданий трактат Г. Велза «Передбачення» із 9 статей. У трактаті «Передбачення» розповідається не лише про майбутнє, але й минуле. У Г. Велза визріла думка про необхідність аналітичного підходу до вивчення історії, при якому потрібно не заучувати дати великих битв і знати, а простежувати глобальні тенденції та на основі їх аналізу займатися плануванням майбутнього. Такий підхід він назвав «екологією людського роду». Фундаментальну працю про історію людства Г. Велз ще напише, але вже в «Передбаченнях» він дотримувався цього принципу: короткого опису того, як конкретне явище виникло, як воно розвинулося на початку ХХ ст. і в що логічно має вилитися до початку ХХІ ст. [Чертанов 2010, с. 57]

У третій статті «Передбачень» Г. Велз характеризує появу «нових класів»: «поганих» – акціонерів або «безвідповідальних власників» та люмпен-пролетаріату; «хороших»: «інженери», кваліфіковані робітники-механіки, що зближуються з «інженерами», та сільськогосподарські виробники об'єднані в холдинги. Життю класу інженерів, який стане основою нового суспільства, присвячено четверту статтю [Чертанов 2010, с. 57].

На думку Г. Велза, суспільством мають керувати інтелектуали. «Безформенна, гіпертрофована громадська маса повинна нарешті породити освічений клас, організований природно і неформально, безпрецедентний тип людей, Нову Республіку, яка панує в усьому світі». Г. Велз поряд з терміном «Нова Республіка» використовує інший, який у пізніших роботах його витіснить – «Всесвітня Держава», і це новоутворення «у колисці задушить

драконів війни та національної ворожнечі» [Чертанов 2010, с. 57].

ВІЙНА означає страждання багатьох МАЛЕНЬКИХ ЛЮДЕЙ, а тому Г. Велз шукає шлях до СУСПІЛЬСТВА без ВІЙН. В пошуку шляхів до оновлення суспільства Г. Велз не міг обійти або проігнорувати концепт «СОЦІАЛЬНА РЕВОЛЮЦІЯ». Про стан суспільства в Росії в 1920 р. він писав, що побачив зруйновану цивілізацію і сама можливість соціалістичної революції у селянській Росії суперечить марксистській теорії. Він констатував, що більшовики «не завоювали владу в державі, а просто зійшли на борт корабля, який зазнав аварії» [Уэллс 1970, с. 66-67].

Заперечуючи той шлях, яким радянська Росія рухалася до нового суспільства, Г. Велз прийшов до висновку про те, що шлях до СОЦІАЛІЗМУ (колективізму) або НОВОГО СВІТОВОГО ПОРЯДКУ матиме революційний характер, але це буде революція іншого гатунку.

«Ми маємо розуміти, що політична федерація без одночасної економічної колективізації приречена на провал. Завдання миротворця, дійсно бажаного миру у новому світі, передбачає не тільки політичну, а й глибоку соціальну революцію, глибшу, ніж революція, здійснена комуністами у Росії. Російська революція зазнала невдачі не через свій екстремізм, а через нетерпіння, насильство і нетерпимість на своєму початку, через відсутність передбачення та інтелектуальну обмеженість. Космополітична революція світового колективізму, що є для людства єдиною альтернативою хаосу і виродженню, має зайти набагато далі за російську. Вона повинна бути ґрунтовнішою і краще продуманою, і її досягнення вимагає набагато героїчнішого і міцнішого поштовху» [Уэллс 2021, с 30].

Г. Велз охарактеризував три типи РЕВОЛЮЦІЙ, розрізливши їх за причинами, силами, які їх здійснюють та наслідками. Він розглядає дві, щоб зрозуміти якою буде третя революція. Перший тип католицький, бо являє собою кінцеву фаза довгого періоду католицького способу життя та вчення. Розлючений, голодний, відчайдушний, жорстокий натопв був результатом

поколінь католицького правління, католицької моралі та католицької освіти».

Другий різновид революції можна назвати «революційною змовою», коли кілька осіб береться за організацію сил занепокоєння і невдоволення, щоб викликати фундаментальну зміну системи (більшовицька революція в Росії). Третій тип РЕВОЛЮЦІЇ являє собою заміну рушійних ідей та рух до нового світового порядку, без війн і масових страждань [Уэллс 2021, с. 62-64].

«Цю нову та повну революцію, яку ми розглядаємо, можна визначити у дуже небагатьох словах. Це: а) відкритий світовий соціалізм, науково спланований і керований, ПЛЮС; б) беззаперечне верховенство закону, заснованого на більш повному, більш ретельно продуманому утвердженні особистих прав людини; ПЛЮС; в) повна свобода слова, критики та публікацій, а також неухильне розширення організації освіти відповідно до постійно зростаючих вимог нового порядку. Те, що ми можемо назвати східним чи більшовицьким колективізмом, Революцією Інтернаціоналу, не досягло навіть першого із цих трьох пунктів і ніколи навіть не намагалося досягти двох інших.

У найстислішому вигляді це трикутник Соціалізму, Права та Знання, який утворює Революцію, ще здатну врятувати світ» [Уэллс 2021, с. 68].

Отже, Г. Велз вбачав шлях до нового СУСПІЛЬСТВА – НОВОГО СВІТОВОГО ПОРЯДКУ, що ґрунтується на СОЦІАЛІЗМІ (колективізмі), верховенстві Права і Знання, які, у свою чергу, забезпечують гуманізм.

«Встановлення прогресивного світового соціалізму, у якому свобода, здоров'я та щастя кожної людини охороняються загальним законом, заснованим на декларації прав людини, і в якому існує гранична свобода думки, критики та висловлювань, є ясною, раціональною метою, яка стоїть перед нами зараз. Тільки ефективне здійснення цієї мети може встановити мир на землі та зупинити нинішній рух людства до злиднів та руйнування. Трикутник колективізації, права та знання має втілювати загальну мету

всього людства» [Уэллс 2021, с. 69].

В. Катасонов констатує, що тема прав людини настільки захопила Велза, що він присвятив їй приблизно чверть своєї книги. В книзі глава 10 «Декларація прав людини». Він визнає, що чим далі просуватиметься соціалізація (колективізація) життя людей, тим більшої ролі набуватимуть різного роду чиновники та адміністратори. Для того, щоб запобігти можливим зловживанням з боку представників влади, і потрібен ефективний правовий захист людини. Щоб не виникло якогось «правового вакууму» під час руху до нового світового порядку, Велз пропонує заздалегідь підготувати документ «Декларація прав людини» [Катасонов 2021, с. 13].

Г. Велз розіслав проект Декларації провідним політикам того часу, а в 1948 році Генеральна асамблея ООН прийняла документ «Загальна декларація прав людини». Історики в галузі міжнародного права визнають, що при її розробці використовувалася робота Г. Велза «Новий світовий порядок», зокрема її глава 10 [Катасонов 2021, с. 13-14].

В. Катасонов констатує, що багато дебатів на тему ВІЙНИ, СОЦІАЛІЗМУ, СВІТОВОГО УРЯДУ, що були спровоковані вісім десятиліть тому роботою Г. Велза «Новий світовий порядок», уже давно забуті. Єдина причина, через яку час від часу згадують цей його твір, – це сучасні дискусії з прав ЛЮДИНИ. Саме у цій галузі книга залишила найбільш вагомий слід. Австралійський юрист Джеффри Робертсон у книзі «Злочини проти людства: боротьба за глобальне правосуддя» стверджує, що рух за права людини у ХХ ст. розпочався саме з діяльності Герберта Велза та його книги «Новий світовий порядок» [Уэллс 2021, с. 13-14].

Книга «Новий світовий порядок» стала квінтесенцією у формуванні авторської концептосфери Г. Велза. Професор В. Катасонов у передмові до цієї книги під діалектично сформульованою красномовною назвою «Герберт Велз. Майбутнє нашого світу: процвітання чи загибель?» переконливо довів, що через 80 років після виходу книги висловлені в ній ідеї не лише не

втрапили своєї актуальності, але й набули ще більшої ваги в процесі пошуку порятунку людства від зростаючих загроз. Наведу цей фрагмент Передмови В. Катасонова, оскільки змістовніше і лаконічніше викласти систему ідей Г. Велза щодо існуючого і майбутнього стану людства просто неможливо.

«Якщо спробувати максимально коротко висловити головні думки Герберта Велза у книзі «Новий світовий порядок», можна звести до наступних пунктів.

1. *Людству загрожує в найближчому майбутньому справжнісінька катастрофа – загибель внаслідок світової війни, в якій будуть задіяні потужні руйнівні сили сучасної техніки.*

2. *Головним засобом уникнути цієї катастрофи є скасування інституту національних держав. Національна держава – джерело націоналізму, яке, своєю чергою, провокує війни. На місці національних держав пропонується створення Єдиної світової держави з Єдиним світовим урядом.*

3. *Соціальний порядок в Єдиній світовій державі вибудовуватиметься на трьох «китах»: 1) соціалізм (колективізм); 2) праві (з упором захисту прав людини); 3) знаннях (науці).*

4. *Перетворення мають бути радикальними, проводитися швидко та енергійно. Насправді їх можна кваліфікувати як революцію.*

5. *Вибудовування нового світового порядку має початися з доведення до свідомості людей тих загроз, які таїть у собі існуючий світовий порядок, та пропагування ключових принципів НСП. В основі роботи з досягнення миру у всьому світі лежать «свобода слова та енергійні публікації».*

6. *Така пропаганда неодмінно знайде відгук у різних країнах та різних верствах суспільства. Неминуче буде створюватись неформальний альянс будівельників НСП. Ядро його складатимуть інтелектуали.*

7. *Немає повної гарантії, що проект НСП буде реалізовано. Він матиме чимало опонентів. До того ж багато хто може проявити непробачну пасивність. Але відступати нема куди. Альтернатив НСП немає. Вірніше,*

альтернативою може стати загибель людства» [Катасонов 2021, с. 5-6].

Книга Г. Велза «Новий світовий порядок» є філософським трактатом, у якому обґрунтовано значення всіх його концептів, що визначають соціо-політичний устрій: МАЛЕНЬКА ЛЮДИНА, ЖИТТЯ, ЧАС, ВІЙНА, ПРОСТІР, КАТАСТРОФА, СВІТ, СУСПІЛЬСТВО, СУСПІЛЬНИЙ УСТРІЙ, ДЕГЕНЕРАЦІЯ, УТОПІЯ, СОЦІАЛІЗМ, ІНТЕЛЕКТУАЛЬН ЕЛІТА, УТОПІЯ, РОЗУМ, РЕВОЛЮЦІЯ, ЄДИНА СВІТОВА ДЕРЖАВА, НОВИЙ СВІТОВИЙ ПОРЯДОК.

Таким чином, дослідження концептосфери тих творів Г. Велза, в яких відображено соціо-політичний устрій дає підстави для таких висновків. У своїй творчості Г. Велз виходив за межі фантастики і переходив до етико-моральних проблем та прогнозував їхній вплив на майбутнє людства. Оскільки Г. Велз вважав, що на зміну існуючому устрою суспільства має прийти більш досконалий, то в центрі його уваги опинилися такі концепти як МАЛЕНЬКА ЛЮДИНА, ЖИТТЯ, ЧАС, ВІЙНА, ПРОСТІР, КАТАСТРОФА, СВІТ, СУСПІЛЬСТВО, СУСПІЛЬНИЙ УСТРІЙ, УТОПІЯ, ДЕГЕНЕРАЦІЯ, УТОПІЯ, РОЗУМ, СОЦІАЛІЗМ, ІНТЕЛЕКТУАЛЬН ЕЛІТА, РЕВОЛЮЦІЯ, ЄДИНА СВІТОВА ДЕРЖАВА, НОВИЙ СВІТОВИЙ ПОРЯДОК.

Використання кожного з цих концептів у поєднанні з літературно-художніми засобами Г. Велза забезпечило вплив ідей Великого майстра літератури на душі читачів його творів. Літературна творчість Г. Велза через життєві ситуації МАЛЕНЬКОЇ ЛЮДИНИ та її складних відносин із соціальним СВІТОМ рухалася в напрямку пошуку більш справедливого і гуманного соціо-політичного устрою. Він своїми фантастичними романами змусив мільйони читачів задуматися над долею людини і людства у ХХ ст. яке поєднало велич досягнень Людського Розуму і трагедію занепаду Душі.

3.2 Когнітивні аспекти образно-нарративного зображення соціо-політичного устрою Г. Велзом

Навдений у попередніх підрозділах огляд життєвого шляху Г. Велза та основних його здобутків в осмисленні феномена соціо-політичного устрою, ознайомлення із відповідною частиною концептосфери письменника – все це постає основою для виявлення тих способів і засобів, з допомогою яких автор, спираючись на власну концептуальну картину світу, формує художню картину світу, що призначена для читачів.

А вплив особистості та творчості Г. Велза на свідомість людей переоцінити неможливо. Б. Гіленсон зазначає: «Велз відобразив у своїй творчості глибинні тенденції нашого століття, процес діяльнісного втручання літератури в життя суспільства, тенденцію «політизації» та «ідеологізації» мистецтва. Це обумовило становлення письменника нового типу, трибуна, проповідника, «просвітителя», стурбованого впливом не стільки на емоції, скільки на думку, світорозуміння свого читача» [Гіленсон 1981, с. 8].

Комунікація кожного письменника з читачем здійснюється через написаний ним текст. Як зазначалося раніше, Г. Велз не зразу знайшов шлях до душі читача. На цьому шляху йому довелося вести напружений пошук, що стосувався змісту тексту, майстерності автора в побудові цього тексту. Мова йде про те, які описи подій (нарративи) автор використовує в тексті.

Наратив розглядається як сукупність пов'язаних між собою реальних чи вигаданих подій, фактів або вражень, які складають оповідний текст. А також – процес повідомлення такого тексту (нарація) і метод впорядкування дискурсу. Особа, котра здійснює наратив, називається наратором [Наратив].

«Головна функція наративу – це репрезентація одиничної події або численних подій. Наратив організовує людський досвід у складений зі знаків текст – усний, письмовий чи утворений іншими знаками, наприклад,

зображеннями. Наратив протиставляється уявленню – якщо перший виражається в мові, то уявлення відбувається подумки й недоступне іншим людям. Він є універсальним інструментом як для оповідання, так і сприйняття знань і їх передачі. Наративом може бути як художній чи публіцистичний, науковий або інший словесний текст, так і система знань – міфологія, релігійна чи наукова теорія». Переважно наратив відображає хронологічний порядок того, що відбувалося в дійсності чи уяві – від ранішого до пізнішого. Проте окремі частини наративу можуть мати інший порядок. Наприклад, текст спочатку подає пізніші події, після чого зображає що їм передувало. Але в будь-якому випадку наратив подає одні події, факти й уявлення як підстави для інших» [Наратив].

Ключову роль у процесі створення наративів відігравав життєвий досвід Г. Велза та досвід його літературної діяльності. Все, що Г. Велз робив у літературі та в житті було грандіозним експериментом. І цінність цього експерименту, на його думку, надзвичайно зростала через те, що він був поставлений на людині видатних здібностей, але при цьому вельми пересічній. Якщо бути зовсім точним, людина видатних здібностей ставила експеримент на людині пересічній. Готуючись до написання книги «Досвід автобіографії» Г. Велз визначався, як розповісти про себе. Все як є. Про себе? Але, власне, про кого? Про об'єкт експерименту чи про експериментатора? Він розділив ці завдання. Першу половину автобіографії він присвятив розповіді про те, як він вибивався в люди і якого досвіду набув. Часом він відсилав читача до своїх романів, де вже описав цей період свого життя. Другий том присвячений його теоретичним поглядам [Париндер 1989, с. 10].

Серед образно-наративних засобів зображення соціально-політичного устрою Г. Велз використовував описи обстановки, що становить для читача звичну картину повсякденного життя. Багато літературознавців зазначають, що інтерес до історій Велза підтримується не самою вигадкою автора, а, навпаки, нефантастичними елементами. Інтерес виникає, коли фантастична

ситуація ніби перекладається мовою повсякденності, стає ближчим до читача; розповідь стає більш людяною. Автори книги «Англійський роман ХХ століття» вбачають ефект правдоподібності науково-фантастичних романів Г. Велза в тому, що автор спостерігає почуття та поведінку людини під новим кутом, він включає в фантастичну ситуацію подробиці з повсякденності, у цьому полягає його новаторство. У науково-фантастичних творах Г. Велза розкривається реальна основа фантазій, це проєкції життєвих явищ [Каяво 2017, с. 86].

Використання фрагментів повсякденності у створенні художньої картини світу Г. Велз навчився в період освоєння журналістської діяльності. На нього значний вплив мав роман Дж. Баррі «Коли людина одна», а її головний герой Роррісон підніс Г. Велзу безцінну пораду. «Ви, новачки тільки й здатні викладати свої погляди на політику та мистецтво та розмірковувати про сенс життя, причому вам часом навіть здається, що ви сказали щось оригінальне. А от редакторам це все ні до чого, бо й читачам ні до чого... Бачите цю трубку? Так ось Сіммс подивився, як я чиню її за допомогою сургуча, і через два дні вже видав статтю про це». Г. Велз, прочитавши цей сюжет, ахнув. Та це ж про нього! Скільки він уже встиг помірковувати про сенс життя і як мало зобразив на папері житейських дрібниць, які йому й самому здавались не такими вже й неважливими! [Кагарлицький 1989, с. 110-111].

Г. Велз, який звик розкладати себе по поличках, сам усе пояснив. «Фантастичний елемент – чи про незвичайні особливості йдеться чи про незвичайний світ – використовується лише для того, щоб відтінити і посилити звичайне наше почуття здивування, страху чи збентеження. Сама по собі фантастична знахідка – ніщо, і коли за цей рід літератури беруться невмілі письменники, які не розуміють цього головного принципу, у них виходить щось неймовірно дурне та екстравагантне. Кожен може придумати людей навиворіт, антигравітацію або світи на зразок гантелей. Інтерес

виникає, коли все це перекладається мовою повсякденності і всі інші дива начисто відкидаються. Тоді розповідь стає людяною» [Чертанов 2010, с. 33].

Другим велзівським засобом образно-нарративного зображення соціо-політичного устрою є описи незвичайних і, навіть, неймовірних ситуацій та подій. У «Машині часу» представлені дві версії майбутнього, одна з яких є «фізичним» втіленням майбутнього, а інша показує те, якими, можливо, будуть виглядати люди в тому самому майбутньому. В цьому романі, на думку Ю. Кагарлицького, машина часу як винахід і сама подорож не є жанроутворюючою деталями науково-фантастичного тексту, і це не своєрідний сюжетний прийом. У такий спосіб Г. Велз намагався показати ймовірність неможливого в нашому житті та безглуздість того, що нас оточує. Науково-технічний прогрес перетворюється на регрес. Аналізуючи поведінку елоїв, Велз залучає закони біології: усе, що розвивається, може атрофуватися [Каяво 2017, с. 87].

Г. Велз використовує метод екстраполяції, щоб показати до яких наслідків можуть призвести тенденції у становищі «верхів» та «низів». Він зазначає, що «кастова тенденція багатих людей, що викликана усе більшою витонченістю життя, – тенденція розширювати пастку між ними і грубістю бідняка, що ображає їх, веде до захоплення привілейованими верствами все більшої і більшої частини поверхні землі виключно для себе. ... А ця пастка між багатими і бідними, що неухильно розширюється, результат тривалості та дорожнечі вищої освіти та прагнення багатих до витончених звичок, – хіба не призведе це до того, що дотичність між обома класами стане все менш можливою. ... В решті-решт на земній поверхні повинні будуть залишитися лише Заможні, які насолоджуються в житті виключно красою, а під землею опиняться всі Незаможні – робітники, які пристосувалися до підземних умов праці» [Уэллс 1988, с. 67].

Всі найкращі фантастичні тексти Г. Велза написані від першої особи. Цей прийом використовував Конан Дойл, у якого милий Уотсон суть чарівні

окуляри, крізь які читач має побачити героїв так, щоб вони для нього ожили. У Г. Велза цей прийом спрямований на досягнення іншого ефекту. Г. Велз жодних героїв писати не вмів і не бажав, а тому оповідач – безлика людина-невидимка, абстрактний силует, ніхто, і завдяки цьому на місце персонажа кожен читач проєктує себе [Чертанов 2010, с. 33].

Третім засобом образно-нарративного зображення соціо-політичного устрою у творах Г. Велза є залучення до опису подій та ситуацій понять із нових наукових концепцій, зокрема про еволюцію і деградацію. Він пояснює те, що відбулося із елоями: забезпечивши собі безтурботне життя, вони перестали працювати, розучилися мислити, перетворилися на безтурботних, але беззахисних істот. Письменник пише: «Я зрозумів тепер, що таїлося під красою жителів Верхнього Світу. Як радісно вони проводили день! Так же радісно як скот, який пасеться в полі. Подібно скоту, вони не знали ворогів і ні про що не турбувалися. І таким же був їхній кінець» [Уэллс 1988, с. 93].

Причиною збочення як багатих, так і бідних із шляху соціальної еволюції Г. Велз вважав втрату РОЗУМУ. «Люди вперто прагнули до добробуту та задоволеності, до того суспільного устрою, гаслом якого була забезпеченість та незмінність; і вони досягли мети, до якої прагнули, тільки щоб прийти до такого кінця... Колись Людство дійшло до того, що життя і власність кожного опинилися в повній безпеці. Багатий знав, що добробут і комфорт недоторкані, а бідний задовольнявся тим, що йому забезпечені життя і праця. Без сумніву, у такому світі не було ні безробіття, ні невирішених соціальних проблем. А за всім цим настав великий спокій.

Ми забуваємо про закон природи, що проголошує гнучкість розуму нагородою за небезпеки, тривоги та мінливості життя. Істота, яка живе у повній гармонії з оточуючими умовами, перетворюється в просту машину. Природа ніколи не залучає розуму, поки їй слугує звичка та інстинкт. Там, де немає змін і немає необхідності в змінах, розум гине. Тільки ті істоти володіють ним, які зіштовхуються з усіма можливими потребами та

небезпеками. Таким шляхом, мені здається, людина Верхнього Світу прийшла до своєї безпорадної краси, а людина Підземного Світу – до чисто механічної праці» [Уэллс 1988, с. 93].

Створені Г. Велзом художні образи «елоїв» та «морлоків» є основними моделями типів істот, які походять від одного виду – людини, але відмінних за своїм соціальним становищем і культурою – від Заможних і Незаможних. В процесі багатотисячолітнього співіснування прірва між ними постійно зростала, а на зміну еволюції прийшла деградація, а потім і ДЕГЕНЕРАЦІЯ, як одних, так і інших.

Четвертим засобом велзівського образно-нарративного зображення соціо-політичного устрою є створення образів фантастичних істот. Г. Велз описує вторгнення марсіан на Землю як результат еволюційного виродження на Марсі. Автор «Війни світів» зазначає, що марсіани походять від істот, загалом схожих на людей. Еволюція на Марсі, як і в «Машині часу», пішла, очевидно, подвійним шляхом, і та частина населення, яка зберегла людську подобу, перетворилася на забійну худобу. Колонізувати Землю марсіанам потрібно не тільки тому, що природні умови на Марсі все погіршуються, але й тому, що там, ймовірно, важко з їжею. А на Землі її невичерпні запаси. Скільки мільйонів мешканців в одному лише Лондоні! Марсіанин не тільки перетворився на канібала, він, у якомусь сенсі, вже не до кінця належить органічним формам життя. Марсіанин – це для Велза не просто розумний спрут. Словом «марсіанин» він називає і той своєрідний симбіоз живого мозку і машини, який є марсіанськими триніжками, що рушили на Лондон. Марсіанин, позбавлений будь-яких емоцій, нагадує машину, а триніжки мають деякі ознаки живої істоти: коли гарматним пострілом вдається знищити марсіанина, що сидить на триніжку, той ще якийсь час продовжує діяти. Та й інші машини, привезені марсіанами, працюють так, наче наділені свідомістю [Каяво 2017, с. 87-88].

Г. Велз так описує образ марсіанина – триножник. «Величезний, вище

домів, тренажник, який крокував молодою сосною порослю і ламав на своєму шляху сосни; машину із блискучого металу, що топтала верес; сталеві торси, що спускалися з неї; вироблений нею гуркіт, що злилася із гркотом грому. Блиснула блискавка, і триножник чітко виступив із п'їтьми; він стояв на одній нозі, дві інші – повисли у повітрі. ... Можете ви собі уявити скланий стіл, який, погойдуючись, переступає по землі. Таким було це видовище під час скороминущих спалахів блискавки. Але замість стула уявіть собі громіздку машину, що встановлена на триножнику» [Уэллс 1988, с. 278].

«Зблизька тренажник показався мені ще більш дивним; очевидно це була керована машина. Машина з металічним дзвінким ходом, з довгими гнучкими блискучими щупальцями (одне із них ухопилося за молоду сосну), які звисали вниз і гриміли, вдаряючись об корпус. Тренажник, очевидно обирав дорогу, і мідна кришка вгорі поверталася у різні сторони, нагадуючи голову. До кістяка машини ззаду було прикріплене гігантське плетиво з якогось білого металу, схоже на велику рибацьку корзину; із суглобів чудовиська виривалися клуби диму. Через декілька миттєвостей воно вже зникло» [Уэллс 1988, с. 278].

П'ятим засобом образно-наративного зображення соціо-політичного устрою у творах Г. Велза є опис екстремальних подій, що створює для читача ситуацію особистої присутності. Описуючи наростання подій автор підводить читача до емоційного стану, за якого йому здається, що все описане відбувається з ним. Щоб показати трагізм наслідків тих змін, що настали в житті елоїв і морлоків, Г. Велз описує відчуття жаху, пережиті Мандрівником часом, коли він опинився в оточенні морлоків, а над його життям нависла смертельна загроза. «Мені здавалося, що я задрімав на мить, і в ту ж мить я розкрив очі. Навколо мене була темнота, і руки морлоків торкалися мого тіла. ... Мене охопив смертельний жах. Увесь ліс, здавалося був заповнений запахом гару. Мене схопили за шию, за волосся, за руки і прагнули повалити. Жахливі були в темряві дотики цих м'якотілих створінь,

що обліпили мене. Мені здалося, що я потрапив у якесь жахливе павутиння. Чийсь маленькі зуби вп'ялися в мою шию... Я чув, як під моїми ударами обм'якали їхні тіла, як хрумтіли їхні кістки...» [Уэллс 1988, с. 89-90]

Шостим засобом образно-нарративного зображення соціо-політичного устрою у творах Г. Велза є створення правдоподібного фону та реального контексту для опису фантастичних ситуацій. Г. Велз ретельно готувався до написання роману, а тому спеціально вивчив місцевість, на якій повинні були розгорнутися події «війни світів. Ще до написання роману Г. Велз чудово знав, з якої планети можуть прилетіти невідомі істоти, і виразно їх собі уявляв. Залишалося обстежити місце дії і зрозуміти, як вони «почнуть трошити всіх праворуч і ліворуч». Роз'їжджаючи на велосипеді околицями Уокінга, він вишукував місце, де найкраще впасти першим «циліндрам з Марса». Автор обрав Хорсельську пустиню і звідти простежив шлях марсіан на Лондон [Кагарлицкий 1989, с. 177].

Названі когнітивні засоби образно-нарративного зображення соціо-політичного устрою у творах Г. Велза дають підстави стверджувати, що він використовував сценарний метод при написанні фантастичних романів.

Отже, для створення художньої картини соціо-політичного устрою він використовував такі образно-нарративні засоби: 1) описи обстановки, що становить для читача звичну картину повсякденного життя; 2) описи незвичайних і, навіть, неймовірних ситуацій; 3) залучення до опису подій та ситуацій понять із нових наукових концепцій; 4) створення образів фантастичних істот (мерлоки, елої, селеніти, марсіани-триножки); 5) опис екстремальних подій створює для читача ситуацію особистої присутності: наростання подій підводить його до емоційного стану, за якого читачу здається, що все описане відбувається з ним; 6) для опису фантастичних ситуацій, образів і подій автор підбирає правдоподібний фон, прагне створити реальний контекст розвитку подій; 7) названі когнітивні засоби дають підстави стверджувати, що Г. Велз використовував сценарний метод

при написанні фантастичних романів.

Дослідження специфіки лінгвальної та когнітивної репрезентації особливостей соціально-політичного устрою у творах Г. Велза є підставою для таких висновків. У творах Г. Велза зображення соціо-політичного устрою відображає його концептосферу, яка включає такі концепти МАЛЕНЬКА ЛЮДИНА, ЖИТТЯ, ЧАС, ВІЙНА, ПРОСТІР, КАТАСТРОФА, СВІТ, СУСПІЛЬСТВО, СУСПІЛЬНИЙ УСТРІЙ, УТОПІЯ, ДЕГЕНЕРАЦІЯ, УТОПІЯ, РОЗУМ, СОЦІАЛІЗМ, ІНТЕЛЕКТУАЛЬН ЕЛІТА, РЕВОЛЮЦІЯ, ЄДИНА СВІТОВА ДЕРЖАВА, НОВИЙ СВІТОВИЙ ПОРЯДОК.

Для створення художньої картини соціо-політичного устрою Г. Велз використовував такі образно-нарративні засоби: 1) описи обстановки, що становить для читача звичну картину повсякденного життя; 2) описи незвичайних і, навіть, неймовірних ситуацій (політ у майбутнє на тисячі років уперед, перенесення людей на Місяць, вторгнення марсіан на Землю); 3) залучення до опису подій та ситуацій понять із нових наукових концепцій (еволюція, дегенерація, світ, революція, катастрофа); 4) створення образів фантастичних істот (мерлоки, елої, селеніти, марсіани-триножки); 5) опис екстремальних подій створює для читача ситуацію особистої присутності: наростання подій підводить його до емоційного стану, за якого читачу здається, що все описане відбувається з ним; 6) для опису фантастичних ситуацій, образів і подій автор підбирає правдоподібний фон, прагне створити реальний контекст розвитку подій; 7) названі когнітивні засоби дають підстави стверджувати, що Г. Велз використовував сценарний метод при написанні фантастичних романів.

ВИСНОВКИ

Для дослідження специфіки відображення соціально-політичного устрою у творах Г. Велза засобами соціокогнітивного підходу необхідно визначити можливості використання цього підходу. Аналіз методологічного інструментарію когнітивної лінгвістики засвідчує такий набір можливостей: 1) аналіз змісту художніх творів в контексті взаємозв'язку мови і культури постає підґрунтям їхньої інтерпретації, що породжує певні смисли в процесі комунікації між письменником і читачем; 2) методи когнітивної поетики дозволяють виявити сукупність рис творчості автора, що втілені в тексті та формують художню картину світу; 3) використання когнітивно орієнтованих теорій (теорія прототипів, теорія концептуальних метафори і метонімії, теорія ментальних просторів, теорія концептуальної інтеграції, концепція можливих світів у художньому тексті) розширює горизонти сприйняття і розуміння смислів, що були закладені в засобах формування авторської художньої картини світу; 4) аналіз художніх концептів, що постають як «динамічна складова художньої картини світу», як «мовно-когнітивна одиниця», що виникає як результат взаємодії авторської та рецепієнтної художньої свідомості, має соціально і культурно зумовлений зміст, постає джерелом нових смислів; 5) художній образ розглядається як засіб, з допомогою якого автор у художньому творі може створити нову картину світу, що містить потенціал не лише очевидних, але й прихованих смислів.

Когнітивна поетика розширює горизонти сприйняття і розуміння смислів, що були закладені в образах, концептах, метафорах та інших засобах формування художньої картини світу, яка створюється автором. Художній концепт розглядається як результат взаємодії авторської та рецепієнтної художньої свідомості, має соціально і культурно зумовлений зміст, постає джерелом, що породжує нові смисли. Художній образ виступає засобом, з

допомогою якого автор у художньому творі може створити нову картину світу, що містить потенціал не лише очевидних, але й прихованих смислів. Методологічний інструментарій когнітивної лінгвістики створює передумови для глибокого осмислення художньої картини світу, створеної автором у певну історичну епоху. Проведення когнітивно-лінгвістичного дослідження творчості письменника вимагає вивчення концептосфери письменника. Всі ці засоби когнітивної лінгвістики можуть бути використані для дослідження інтерпретації відображення соціо-політичного устрою у творах Г. Велза.

Поняття «соціально-політичний устрій» з'явилося в умовах глибокої кризи суспільства і зумовлене пошуком шляхів створення майбутнього суспільного устрою. Новий порядок уявлявся як рух до всебічного оновлення державного і політичного устрою. Близьким за значенням до поняття «соціо-політичний устрій» є такі поняття як «суспільний устрій», «суспільний лад», «соціальний устрій», «соціальний лад», «суспільно-економічна формація», «соціально-політична організація», «політична організація», «соціальний порядок», «світовий порядок», «новий світовий порядок» та інші.

Реальні соціальні зміни у ХХ ст. засвідчили, що ідеальне гармонійне суспільство створити ніде не вдалося, а шлях до нього позначився не лише певними здобутками, але й соціальними трагедіями і, навіть, катастрофами. Споконвічні прагнення видатних мислителів до створення більш досконалого і справедливого суспільства зумовили появу утопії – потужного напрямку в розвитку художньої літератури, ідеї якої стали привабливими для широких кіл читачів, і тісно пов'язаних з утопією соціалістичних ідей та рухів, що ставили за мету створення справедливого суспільства. Діалектика пошуку мислителями шляхів створення досконалого суспільства і реальних наслідків соціальних змін на цьому шляху, що включають не лише здобутки, але й трагічні стани в майбутньому, зумовили появу такого жанру як антиутопія.

Вивчення впливу утопій та антиутопій на суспільне життя актуалізує проблему літературно-художнього осмислення соціо-політичного устрою у

творчості Г. Велза. Засоби когнітивної науки створюють підґрунтя для осмислення специфіки комунікації письменника з читачем. Методологічну основу такого дослідження можуть становити: соціокультурний аналіз, інституційний аналіз, позиційний аналіз, культурний аналіз, концептуальний аналіз, лінгвокультурний аналіз, логічний аналіз, семантико-когнітивний аналіз, філософсько-семіотичний аналіз, методи інтерактивного символізму, символічного конструювання, текстуального аналізу, контекстуального аналізу, семантико-когнітивного аналізу. Оскільки загальним предметом когнітивної науки є вивчення свідомості, то результатом соціокогнітивного дослідження концепту соціально-політичного устрою має бути виявлення тих смислів у свідомості людей, що породжені певним концептом.

Загальний огляд творчого шляху Г. Велза засвідчує, що етапи та методи дослідження відображення соціо-політичного устрою в його творах визначалися життєвим шляхом та зростанням майстерності. На формування особистості Г. Велза найбільший вплив мали такі видатні особистості як Томас Гакслі, Вільям Морріс. Важливу роль у становленні його особистості відіграли його невгамовний потяг до читання книг, самоосвіти, працелюбство та цілеспрямованість. Герберт Велз був людиною, яка створила сама себе – “*madeselfman*”. Г. Велз завдяки аналізу творів популярних письменників та засвоєння журналістських методів знайшов свій шлях до душі читачів. Вихід роману «Машина часу» засвідчив появу нового талановитого письменника. Новим етапом творчості Г. Велза стала публікація «Передбачення» (1901 р.) – книга, яка принесла йому визнання як серйозного футуролога. Г. Велз став засновником соціально-фантастичного роману, що відкрив перспективи не лише аналізу гострих соціальних проблем, але й прогнозів далеко не завжди бажаного майбутнього. Центральною ідеєю його творів є створення єдиної держави із єдиним Світовим Урядом, що виключає можливість війн та інших масових страждань. Таким Г. Велз бачив шлях до більш досконалиго і справедливого суспільства. Завершальний етап творчості Г. Велза позначив

вихід книги «Новий світовий порядок», у якій «градус есхатологічних передчуттів» письменника підвищується і досягає найвищого рівня.

Дослідження концептосфери тих творів Г. Велза, в яких відображено соціально-політичний устрій засвідчує, що він виходив за межі фантастики, і переходив до етико-моральних проблем сучасності та прогнозував вплив цих здобутків на майбутнє людства. Саме цей підхід забезпечував у спілкуванні з читачем роздуми про людину та її долю, про людство та цивілізацію, про теперішнє і майбутнє людства. Помічена критиками «цілісність і єдність підходів до словесноподібного осмислення часом вражаюче змінних взаємин світу і людини» у творах Г. Велза забезпечується ретельною розробкою автором певних концептів, що сприймаються читачем, завдяки майстерності автора з допомогою низки способів та методів створювати художні образи. В центрі його уваги опинилися такі концепти як «МАЛЕНЬКА ЛЮДИНА», «ЖИТТЯ», «ЧАС», «ВІЙНА», «СУСПІЛЬСТВО», «СУСПІЛЬНИЙ УСТРІЙ», «СВІТ», «ДЕГРАДАЦІЯ», «СОЦІАЛІЗМ», «УТОПІЯ», «ІНТЕЛЕКТУАЛЬНА ЕЛІТА», «РЕВОЛЮЦІЯ» «ЄДИНА СВІТОВА ДЕРЖАВА», «НОВИЙ СВІТОВИЙ ПОРЯДОК». Використання кожного з цих концептів у поєднанні з літературно-художніми засобами Г. Велза забезпечило вплив ідей Великого майстра літератури на душі читачів його творів. Г. Велз через життєві ситуації маленької людини та її складних відносин із соціальним світом змушував читача задуматися над соціальними хворобами існуючого устрою життя. Своїми фантастичними романами він змусив мільйони читачів задуматися над долею людини і людства у ХХ столітті, яке поєднало велич досягнень Людського Розуму і трагедію занепаду Людської Душі. На нашу думку, вершиною творчих здобутків Г. Велза в розвитку ідей гуманізму слід визнати книгу «Новий світовий порядок». Всі основні ідеї, що висловлені в ній, були раніше відображені в науково-фантастичних романах Г. Велза. Ця книга постає як Заповіт великого письменника нащадкам, сучасний Маніфест виживання людства.

Вивчення специфіки когнітивної репрезентації особливостей соціо-політичного устрою у творах Г. Велза засвідчує, що відображення цього феномену зумовлене світоглядом письменника, критичним відношенням до світу і прагненням убезпечити людей і людство від реальних загроз.

Г. Велз став справжнім майстром створення художньої картини світу, що не просто приваблює читача, а захоплює його несподіваним розгортанням подій. Серед образно-нарративних засобів зображення соціально-політичного устрою Г. Велз використовував такі: 1) описи обстановки, що становить для читача звичну картину повсякденного життя; 2) описи незвичайних і, навіть, неймовірних ситуацій (політ у майбутнє на тисячі років уперед, перенесення людей на Місяць, вторгнення марсіан на Землю); 3) залучення до опису подій та ситуацій понять із нових наукових концепцій (еволюція, дегенерація, світ, революція, катастрофа); 4) створення образів фантастичних істот (мерлоки, елої, селеніти, марсіани-триножники); 5) опис екстремальних подій створює для читача ситуацію особистої присутності: наростання подій підводить його до емоційного стану, за якого читачу здається, що все описане відбувається з ним; 6) для опису фантастичних ситуацій, образів і подій автор підбирає правдоподібний фон, прагне створити реальний контекст розвитку подій (щоб описати вторгнення марсіан на Землю, Г. Велз попередньо об'їхав на велосипеді околиці міста Уокінг, вишукуючи місце, де найкраще впасти першим «циліндрам з Марса»); 7) названі когнітивні засоби дають підстави стверджувати, що Г. Велз використовував сценарний метод при написанні фантастичних романів. Аналіз когнітивних аспектів образно-нарративного зображення соціо-політичного устрою у творах Г. Велза розкриває сутність «літературної майстерні», що забезпечила шлях до душі мільйонів читачів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

СПИСОК ТЕОРЕТИЧНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бавус Т. В. Мовний образ та символ як репрезентанти мовної картини світу в етнолінгвістичному вимірі. *Актуальні проблеми філології та перекладознавства*. 2016. Вип. 10 (1). С. 30–35.
2. Баксанский О.Е. История и современное состояние когнитивного похода. *Актуальные проблемы современной когнитивной науки. Материалы пятой всероссийской научно-практической конференции с международным участием* (Иваново, 18-20 октября 2012 года). Иваново : ОАО «Изд-во «Иваново», 2012. 320 с.
3. Барвіна Н. Лінгвістика сьогодення (оглядовий аналіз тенденцій і термінів). *Наукові записки*. Вип. 95 (1). Серія: Філологічні науки (мовознавство) : У 2 ч. Кіровоград, 2011. С. 32–35.
4. Белехова Л.И. Теория образности в когнитивной перспективе. 2015. URL : <http://ekhsuir.kspu.edu/handle/123456789/1515> (дата звернення: 11.10.2021).
5. Беценко Т. П. Лінгвокультурологічний аналіз художнього тексту в сучасному науково-освітньому філологічному вимірі. *Актуальні проблеми філології та перекладознавства*. 2017. Вип. 12. С. 18–21.
6. Бондаренко Г.Ф. «Великий сміливець сучасності». «Війна світів» Герберта Джорджа Веллса як роман-пересторога. *Літературознавчі перспекції: компаративістська генологія*. Житомир, 2014. С. 76–84.
7. Бостан С. К., Тимченко С. М. Державне право зарубіжних країн : навчальний посібник. Київ : Центр навчальної літератури, 2005. 504 с.
8. Вардьянц Г. К. Социологическая теория права. Москва : Академический проект, 2007. 439 с.

9. Володіна Т. Лінгвокогнітивний підхід до визначення концепта у сучасній лінгвістиці. *Наукові записки*. Вип. 95 (1). Серія: Філологічні науки (мовознавство): У 2 ч. Кіровоград, 2011. С. 42–45.
10. Воробйова О. П. Когнітивна поетика в Україні: напрями досліджень. *Актуальні проблеми романо-германської філології в Україні та Болонський процес* : Матеріали Міжнародної наукової конференції (Чернівці, 25-26 листопада 2004 р.). Чернівці, 2004. С. 37–38.
11. Воробйова О. П. Когнітивна поетика: спектр проблематики і напрями досліджень. *Філологічні студії : збірник наукових праць*. Київ, 2020. Вип. 14. С. 11–12.
12. Воробьева О. П. Политическая лингвистика. Современный язык политики. Москва : Издательство ИКАР, 2008. 296 с.
13. Воробйова О. П. Художній текст: у пошуках метаметоду інтерпретації. *Англістика та американістика*. 2013. С. 7–11.
14. Врублевська Т. В. Концепт та суміжні термінологічні одиниці: поняття, лексичне значення, стереотип. *Актуальні проблеми філології та перекладознавства*. 2014. Вип. 7. С. 16–19.
15. Гаврилишин Б. До ефективних суспільств : Дороговкази в майбутнє : доповідь Римському Клубові. Київ : Унів. вид-во ПУЛЬСАРИ, 2009. 248 с.
16. Гаранжа А. П. Курс лекцій з конституційного права зарубіжних країн. 2008. URL : <http://rua.pp.ua/ponyatie-struktura-obschestvennogo-31707.html> (дата звернення: 12.10.2021).
17. Гиленсон Б.А. «...Способствовать движению современников вперед». *Уэллс Г. Избранное. Сборник / сост. Б.А. Гиленсон*. Москва : Прогресс, 1981. С. 5–34.
18. Гидденс Э. Социология. Москва : Эдиториал УРСС, 1999. 704 с.
19. Глазунова Н. Суспільно-політична організація суспільства. Соціологічна енциклопедія. Київ: «Академвидав», 2008. 1042 с.
20. Голубовська І. О. Сучасна українська лінгвоконцептологія : стан і

- перспективи розвитку. *Актуальні проблеми філології та перекладознавства*. 2016. Вип. 10 (1). С. 151–159.
21. Головатий М.Ф., Панасюк М. Б. Соціальна політика і соціальна робота : Термінол.-понятійн. слов. Київ : МАУП, 2005. 560 с.
22. Горохов П. А. Философские идеи в фантастике Герберта Уэллса. *Вестник Оренбургского государственного университета*. 2011. № 7 (126). С. 24–31.
23. Єрошенко Т. М. До питання про дослідження індивідуально-авторської картини світу. *Вісник Житомирського державного університету ім. І. Франка*. 2010. Вип. 52. С. 218–220.
24. Загребельный А. В. Лексика общественно-политической сферы русского языка начала XX века в семасиологическом и функциональном аспектах. Вологда : ИСЭРТ РАН, 2013. 248 с.
25. Кагарлицкий Ю. И. Вглядываясь в грядущее : Книга о Герберте Уэллсе. Москва : Книга, 1989. 353 с.
26. Кампанелла Т. Місто Сонця. URL: <https://www.ukrlib.com.ua/world/printit.php?tid=3439> (дата звернення: 15.10.2021).
27. Как нарисовать портрет птицы : методология когнитивно-коммуникативного анализа языка : кол. монография / Бондаренко Е.В., Мартынюк А.П., Фролова И.Е., Шевченко И.С. Харьков : ХНУ им. В. Н. Каразина, 2017. 246 с.
28. Каяво В. А. Новаторство Герберта Уэллса: исследование социальных проблем общества в научно-фантастических произведениях. *Традиции и новации в гуманитарном и социально-экономическом исследовании : проблемы, методы, практики* : материалы Всероссийской научной конференции студентов-стипендиатов Оксфордского Российского Фонда 2017. С. 86–88. URL: <https://elar.urfu.ru/bitstream/10995/83208/1/978-5-321-02531-4-2017-24.pdf> (дата звернення: 02.11.2021).
29. Катасонов В. Предисловие «Герберт Джордж Уэллс. Будущее нашего

- мира: процветание или гибель? Уэллс Г. *Новый мировой порядок* / пер. с англ. А. Биргера. Москва : Издательский дом «Кислород», 2021. С. 1–16.
30. Кіссінджер Г. Світовий порядок : Роздуми про характер націй в історичному контексті. Київ : Наш формат, 2017. 320 с.
31. (КЛД) Конспект лекцій з дисципліни «Текст і текстова комунікація в аспекті перекладу» для магістрантів спеціальності 035 «Філологія», спеціалізації 035.04 «Германські мови та літератури (переклад включно)» усіх форм навчання / укл. М. О. Кузнецова. Запоріжжя : ЗНТУ, 2017. 88 с.
32. Лисенко Є.А. Образ, словесний образ, художній образ : уточнення понять. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Серія: Лінгвістика. 2018. Вип. 34. Т.1. С. 114–116.
33. Макеев С. Соціальний порядок. Соціологія : терміни і поняття : навч. словник-довідник / за загал. ред. В. М. Пічі. Львів : «Новий Світ – 2000», 2018. 464 с.
34. Мор Т. Золотая книга, столь же полезная, как и забавная, о наилучшем устройстве государства и новом острове Утопия. URL: <https://booksonline.com.ua/view.php?book=29856> (дата звернення: 30.10.2021).
35. Наратив. Матеріал з Вікіпедії – вільної енциклопедії. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9D%D0%B0%D1%80%D0%B0%D1%82%D0%B8%D0%B2> (дата звернення: 20.10.2021).
36. Новикова В.Г. Британский социальный роман в эпоху постмодернизма. Нижний Новгород : Изд-во ННГУ им. Н.И. Лобачевского, 2013. 369 с.
37. Общественный строй. Советский энциклопедический словарь / гл. ред. А. М. Прохоров. Изд. 4-е. Москва : Сов энциклопедия, 1987. 913 с.
38. Париндер П. Уэллс в сегодняшнем мире. Предисловие. *Кагарлицкий Ю.И. Взглядываясь в грядущее : Книга о Герберте Уэллсе*. Москва : Книга, 1989. 353 с.
39. Попова З.Д., Стернин И.А. Когнитивная лингвистика : учебное издание. Москва : АСТ «Восток-Запад», 2007. 314 с.

40. Прашкевич Г. М. Герберт Уэллс. Москва : Вече, 2010. 400 с.
41. Проскурнин Б.М. Герберт Уэллс и динамика английского социально-психологического романа : читая книгу А.Ф. Любимовой «Поэтика и проблематика романов Г. Уэллса 1900-1940-х гг.» *Мировая литература в контексте культуры*. 2019. Вып. 9 (15). С. 74–87.
42. Резник Ю.М. Социокультурный подход как методология исследований. *Вопросы социальной теории*. 2008. Т. 2. Вып. 1 (2). С. 305–328.
43. Романишин Н. До проблеми розмежування лінгвокультурного та художнього концепту. *Людина. Комп'ютер. Комунікація : збірник наукових праць*. Львів, 2017. С. 101–104.
44. Руденко О.М. Світоглядно-утопічні трансформації державного управління ХХ століття : дис. ... канд. наук з державного управління за спеціальністю : 25.00.01. Київ, 2002. 24 с.
45. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика : термінологічна енциклопедія. Полтава : Довкілля, 2006. 716 с.
46. Слабоуз В. В. Про початок лінгвокультурологічного підходу до висвітлення проблем взаємодії мови і культури та його орієнтація на лінгвокультурологічну онімографію. *Актуальні проблеми філології та перекладознавства*. 2016. Вип. 10 (3). С. 54–57.
47. Страшун Б. А. Конституційне (державне) право зарубіжних країн. Частина загальна. 2000. Томи 1-2. URL: <http://yport.inf.ua/opredelenie-struktura-obschestvennogo-56101.html> (дата звернення: 02.10.2021).
48. Томилович Д. Генеалогія антиутопії у соціокультурному середовищі кінця ХХ – початку ХХІ століття. URL: <https://naub.oa.edu.ua/2014/henealohiya-antyutopiji-u-sotsiokulturnomu-seredovyschi-kintsya-xx-rochatku-xxi-stolittya-2/> (дата звернення: 23.10.2021).
49. Філософський словник / за ред. В. І. Шинкарука. 2-ге вид. Київ : Голов. ред. УРЕ, 1986. 800 с.
50. Чертанов М. Герберт Уэллс. Москва : Молодая гвардия, 2010. 511 с.

51. Шафаревич И. Р. Социализм как явление мировой истории. URL: <http://shafarevich.voskres.ru/a7.htm> (дата звернення: 28.10.2021).

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

52. Уэллс Г. Машина времени. Человек невидимка. Война миров. Пища богов / пер. с англ. Москва : Правда, 1988. 624 с.

53. Уэллс Г. Новый мировой порядок / пер. с англ. А. Биргера. Москва : Издательский дом «Кислород», 2021. 135 с.

54. Уэллс Г. Россия во мгле. Сборник / пер. с англ. Москва : Прогресс, 1970. 200 с.

SUMMARY

Object of research: there is a phenomenon of socio-political system in the works of G. Welz.

Purpose: to identify the specifics of the reflection of the socio-political system in the works of G. Welz by means of socio-cognitive approach.

Theoretical and methodological principles: the theory of experimental realism, according to J. Lakoff, the concept as part of the artistic picture of the world.

The obtained results: the conceptual sphere of the artistic picture of the socio-political system in the works of G. Welz is analyzed. The writer creates an artistic picture of the socio-political system, in which the perception of concepts and metaphors by the reader occurs in specially created situations of bursts of emotions, feelings, fears. The reader of the works of G. Wells, being in various extreme situations, perceives the narratives and artistic images of the author in a state of mental stress. G. Welz's skill was manifested in the fact that he creates in advance the conditions for the reader to perceive their concepts through artistic images.

***Key words:** concepts, author 's conceptosphere, everyday life, artistic picture of the world*

**Декларація
академічної доброчесності
здобувача ступеня вищої освіти ЗНУ**

Я, Скворець Володимир Олексійович,
студент(ка) 2 курсу магістратури, форми навчання заочна,
факультету іноземної філології, спеціальність 035 Філологія,
освітньо-професійна програма Мова і література (англійська),
адреса електронної пошти skvorets.v.o.@gmail.com,

- підтверджую, що написана мною кваліфікаційна робота на тему
«Специфіка інтерпретації соціо-політичного устрою у творах Г. Велза :
соціокогнітивний підхід»

відповідає вимогам академічної доброчесності та не містить порушень, що визначені у ст. 42 Закону України «Про освіту», зі змістом яких ознайомлений/ознайомлена;

- заявляю, що надана мною для перевірки електронна версія роботи є ідентичною її друкованій версії;

- згоден/згодна на перевірку моєї роботи на відповідність критеріям академічної доброчесності у будь-який спосіб, у тому числі за допомогою Інтернет-системи, а також на архівування моєї роботи в базі даних цієї системи.

Дата _____

Підпис _____

ПІБ (студент) _____